

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HERALDISK TIDSSKRIFT

Jan Raneke: Brabant, ett medeltida härldsområde	9
Heraldisk musik	26
Heraldica varia	28
Hallvard Trøttestad: Norges våpen i engelske kilder i middelalderen	29
Per Hougaard: En heraldisk guldhornsafbildning fra 1679	40
Ny redaktør af Heraldisk Tidsskrift	50
Heraldisk litteratur siden sidst	51

Bind 3, nr. 21
Marts 1970

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Brabant, ett medeltida häroldsområde

Av Jan Raneke

TILL GRUND för denna studie ligger ett material, som omfattar totalt 1.465 vapensköldar tillhörande 832 släkter med 462 hjälmprydnader och 67 stridsrop.

För Brabant finns ingen samlad vapenrulla bevarad från medeltiden, men ändå är källmaterialet sällsynt rikt. Över 40-talet vapenrullor berör området och om studiet av dessa kompletteras med De Raadt:s stora sigillverk och tillgänglig speciallitteratur får man en god bild av detta häroldsområde. Förutvarande presidenten i Académie Internationale d'Héraldique, Paul Adam (†1964), framstående fransk auktoritet på medeltidsheraldik, har i »Brabantica» åren 1959 och 1960 publicerat en sammanställning av Brabants medeltidsvapen. Denna sammanställning omfattar dock endast vapen, som förekommer i tidigare ej publicerade källor. Någon heraldisk-statistisk bearbetning av Brabants vapen, har såvitt förf. kunnat utröna, aldrig tidigare gjorts.

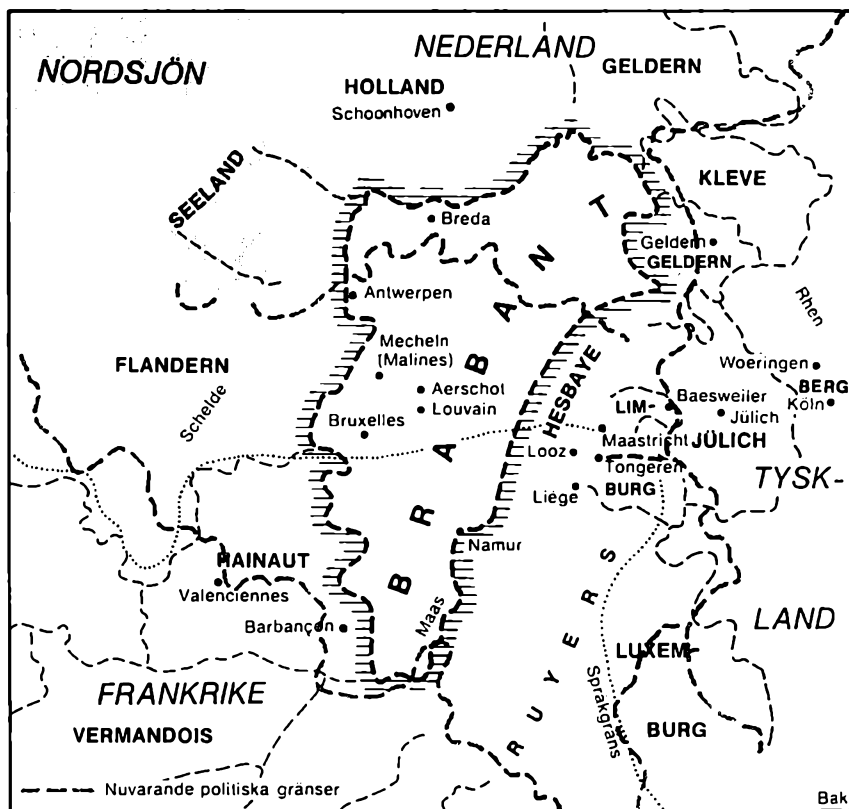
Bortsett från det rika källmaterialet finns det även andra anledningar att välja just Brabant för en undersökning av detta slag. 1) Området är beläget i en av brännpunkterna i dåtidens Europa inte långt från heraldikens vägga i norra Frankrike. 2) Området är relativt litet, mindre än Själland och Skåne sammanlagda. 3) Genom området går en skarpt markerad folkgräns

där germanskt och galliskt i språk och kultur bryts mot vartannat. 4) Området var under medeltiden ett högkulturområde, tätt befolkat och med ett självständigt borgerskap. 5) Brabant var i likhet med det övriga Europa uppbyggt på feodalprincipen och var i tiden 1100—1500 skådeplatsen för ständiga krigiska och dynastiska förvecklingar, vilket dock ej hindrade en rik kommersiell och andlig utveckling.

Här finns alltså alla förutsättningar att påträffa ett högt utvecklat heraldiskt system. Vi skall i det följande se hur detta system var uppbyggt och hur det tog sig uttryck.

Historisk översikt

Brabant, numera en provins i Belgien, har gränser, som under tidernas lopp varit flytande. Dess norra del, Nordbrabant, tillhör Nederländerna sedan 1648. Omkring år 1000 utgjorde Brabant en del av hertigdömet Nedre Lothringen och då detta sönderföll utbildades med grevskapet Louvain som kärna ett särskilt territorium *Brabant*, vilket omkring 1100 omfattade bl. a. markgrevskapet Antwerpen och grevskapet Bruxelles och vars innehavare från år 1190 titulerades hertigar av Brabant. Brabants läge mellan stora handels- och industricentra vid Rhen och Maas å ena sidan samt Schelde och Flandern å andra sidan, skaffade det under 1100-

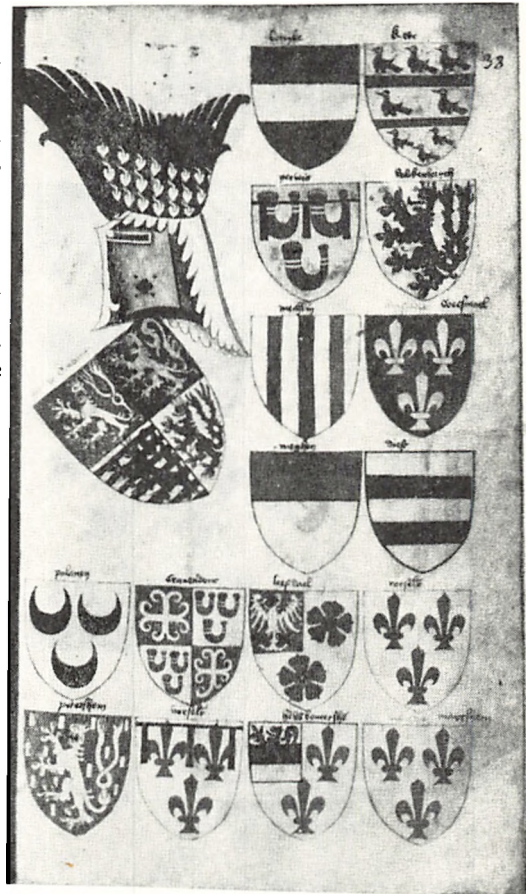
talet ett kraftigt ekonomiskt uppsving med en rik stadskultur och en betydande ylleindustri

Hertig Johan (Jean) I av Brabant (1261–94) i förbund med grevarna av Berg och Looz segrade vid Woeringen 1288 över Henrik av Luxemburg i allians med ärkebiskopen av Köln och greven av Geldern och fick därigenom grevskapet Limburg till Brabant. Ätten utdog med Jean III (1312–55) och Brabant övergick då till dennes måg greve Venceslaus av Luxemburg (1355–83), ursprungligen från Böhmen. Han måste år 1357 till Flandern avträda Mecheln (Malines) och i form av län Antwerpen. I slaget vid Baes-

weiler, som stod den 28 augusti 1371, blev han besegrad av hertig Wilhelm II von Jülich och tillfångatagen av denne. Riddarskapet och städerna bröt också under denna tid hertigarnas förut nästan enväldiga makt.

Venceslaus' gemål Johanna testamenterade Brabant till sin systerdotter Anton av Burgund (1406–15). Efter hans söners Johan IV:s och Filipus död (1415–30) tillföll Brabant deras farbroder Filip den Gode och införlivades därmed med det burgundiska storväldet. Efter Karl den Djärves död 1477, blev Brabant en del av den Habsburgska monarkin. I kyrkligt hänseende lydde Brabant under ärkebisko-

2. Folio 38r från *Armorial Beau-laincourt-Bellenville*, cirka 1350. Stora vapnet: Brabant, kvadr. 1. Böhmen, 2. Brabant, 3. Luxemburg, 4. Limburg. Rad 1: Gamla Brabant, Cuyck, Rad 2: Perwez (Hornes), Fauquemont (Born), Rad 3: Malines, Wesemaele, Rad 4: Megen, Diest, Rad 5: Polanen (Wassenaeer), Cranendonck/Hornes, Leefdale, Rotselaer, Rad 6: Pietersheim, Vorselaer, Boutersem (fyrkant Wilre), Merxem (Wesemaele). Bilderna från armorialerna är i storlekshänseende inbördes proportionella.

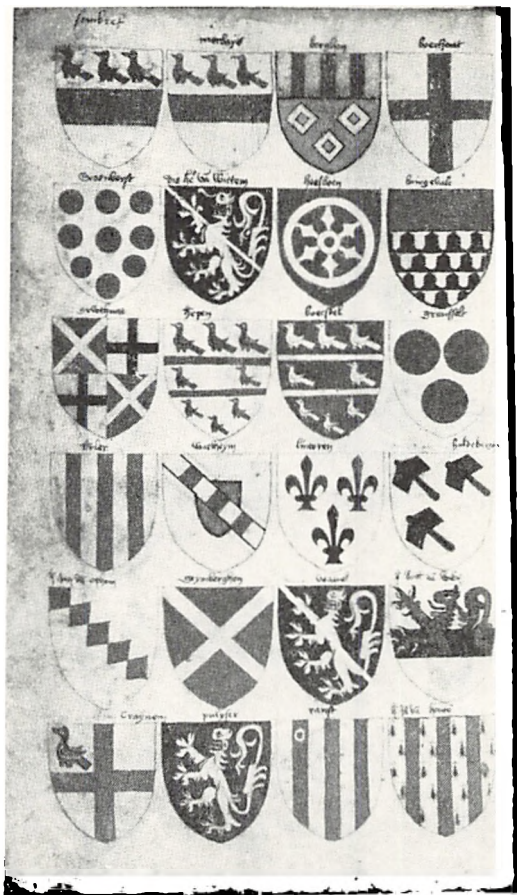
pen av Köln. Biskopssäte var Liège, men tidvis fanns biskopar i Tongeren och Maastricht.

Det heraldiska systemet

I Brabant liksom annorstädes i Västeuropa förlorade vapensköldarna redan vid mitten och slutet af 1100-talet sin exklusiva karaktär som distinktiva och individuella tecken för krigarkasten i och med att de blev ärfvliga. Från och med 1200-talet ser vi också hur gemensamma vapen föres av grupper av individer, som inte var

förenade genom blodsband; kloster, städer och skilda yrkesgrupper inom städernas borgerskap. Städernas patriciersläkter har sedan början av 1300-talet i sina sigill vapen med sköld och hjälmprydnad. Det kan konstateras att dessa vapen i stort sett ärvdes efter samma principer som inom det första ståndet.

Det var dock i huvudsak den nobla klassen, adeln, ridderskapet och patriciatet, som kom att bära vapnen. Inom denna samhällsklass bars familjevapnet i allmänhet av männen. Rätten att bära vapen var patriarkalisk och

3. Folio 39v från Armorial Beaulaincourt-Bellenville, cirka 1350. Rad 1: Sombrefe, Marbaix (observera bjälkarnas olika tjocklek! se också figur 7), Berg-op-Zoom (Bautersem), Bouchout, Rad 2: Schoonvorst, Withem, Heusdeem, Bornival, Rad 3: (Bruges de la Gruuthuse), Herpen, Boxel. (Gronsfelt), Rad 4: Berlaer (Berthout), Walhain, Linter (Aerschot), Huldenberg, Rad 5: Ophem, Grimbergh, Wavre (Brabant), Wilre, Rad 6: Crainhem. (Pulyfer?). Ranst, van den Houte.

ärvdes på fädernet. Att föra sitt modernevapen ansågs som ett brott mot reglerna. Arvingar kunde inte göra anspråk på att ärva vapnet, om de inte var bröstarvingar. En utdöende släkts vapen kunde dock under vissa omständigheter vidareföras av en ingift familj. Två vapen kunde även förenas, men det var endast obriserade vapen. En brisy var oftast temporär och kunde egentligen inte överföras från far till son.

Vi bör noga skilja en personlig brisy från den allmänna och mera konstanta, som användes för att skilja

olika släktgrenar åt. Grenar av en släkt, som ej tillhörde huvudlinjen måste brisera sina vapen enligt Brabants häroldsregler. Detta förklarar förekomsten av dubbel brisy. Kvinnorna och prästerskapet, som inte förde vapnet i strid, hade rätt att föra det fullständiga (obriserade) släktvapnet dock utan att kunna överföra detsamma.

Ättens obriserade vapen överfördes enligt förstfödsrätten till äldste sonen på huvudlinjen. Denne kunde dock inte under faderns livstid föra detta vapen utan att förse det med ett

bitecken, som togs bort vid faderns död. Om äldste sonen dog före fadern men efterlämnade en son tillkom denne ättens obriserade vapen med åsidosättande av farbröderna och varje annan familjemedlem. Denna regel att bevara den förstfödde sonens rätt till det obriserade vapnet är i Brabant belagt åtminstone sedan början av 1200-talet, om än sättet att brisera varierat under olika perioder. Den förstfödde av en yngre gren var huvudman för denna grens vapen, som exempelvis kunde utgöras av en tinkurförändring av stamvapnet. Grenens övriga medlemmar måste i sin tur anlägga en överbrisyr.

Bastarderna, d.v.s. de utomäkterskapliga barnen, intog i Brabant, om de var erkända, en aktad ställning och fick bära fädernevapnet med särskild brisyr, som skilde dem från övriga familjemedlemmar. Strängen, observera ej »en barre», som brukades först under nyare tid, anses vanligen som ett bastardtecken. Den brukades emellertid också av flera legitima ättlingar inom hertigens släkt, och seden vann efterföljd. Några bestämmelser för bastardernas brisering under medeltiden synes således ej vara fixerade. Det var tydligen en intern fråga inom familjen.

Det äldsta och längst använda sättet för brisering i Brabant var tinkurförändring. Först på 1300-talet började man mera allmänt använda sig av bitecken.

Vapnen återspeglar inte bara genealogiska förhållanden och allianser utan kan även ange länsförhållande. Dynastsläkten *d'Aerschots* liljesköld (bild 3) föres under tidsperioden 1350-1425 även av rådsherrarna i staden med samma namn med insättande av sina personliga vapen som kanton eller fyrkant. Efter sistnämnda datum övergick man till sköldar med det egna sköldemärket

som huvudmotiv, men man markerade förhållandet till länsherren med en lilja i sköldens mitt. Vasallförhållandet till Nordbrabants stora feodalsläkt *Breda* (i rött fält 3 vita andreaskors) utmärktes med andreaskors i skölden. En stor mängd vapensköldar från denna trakt är komponerade med andreaskors eller också användes de som bitecken. Den ofta förekommande sköldtypen med 3 stolpar i ginstammen pekar på samband med herrarna *Berthout* (bild 3) och de öppna spetsrutorna utgör kännetecknet på *Bautersem*s (bild 3) vasaller för att nämna några exempel.

Häroldsinstitutionen

Såväl i Brabant som i de omkringliggande länderna fanns härolder, som hade respektive landområden under sin jurisdiktion och som vakade över att reglerna för vapnen efterlevdes. De upprättade rullor över vapnen, även över grannländernas, för att kunna identifiera såväl de egna som eventuella fiender, då de följde sina herrar i fält eller fullgjorde andra uppdrag. Det finns även uppgifter om, att de träffades för att jämföra och avskrika varandras rullor.

Till en härolds uppgifter hörde också att förmedla och vidarebefordra budskap furstarna emellan. Det omtalas sålunda att Edward III av England år 1344 sände sina härolder till några av Europas furstehus till de där tjänstgörande härolderna bl. a. till Brabants härold. I april 1366 var Froissart i Bruxelles och träffade där härolder från Danmark, Navarra, Aragonien, Lancaster, Bayern och Braunschweig, som alla hälsade på sin kollega Brabant och bl. a. bevistade en tornering arrangerad av hertiginnan. Den berömda franske krönikören var f.ö.

nästan brabantare. Han föddes 1333 i staden Valenciennes i Hainaut, där fadern var vapenmålare. Froissarts heraldiska sakkunskap förmärks också i hans krönikor.

Härolderna benämndes med olika namn, vanligen efter sitt vapenområde. Norr om Brabant fanns *Schoonhoven*, *Seeland*, *Holland* och *Friesland*. I sydväst och söder *Barbançon*, *Hainaut*, *Vermandois* och *Revel* och i öster fanns det bl. a. härolder i Luxemburg, Jülich, Kleve och Geldern (Gelre).

Vi vet att en av Brabants härolder, Claes Heinen, den berömde kompilatorn av vapenboken Gelre, tillkommen under tidsperioden 1370-1395, tilltalades med sitt häroldsnamn Gelre. I hertig Wilhelms av Jülich äreminne ställer en dam frågan: »*En bis tu niet gheheiten Gelre?*» Han titulerades även »Conninc van den Wapenen der Ruyeren» eller »quondam Gelre, armorum rex des ruyers», och som sådan var han på sin tid den förnämsta bland härolderna i detta landområde. *Ruyers* var den gamla benämningen på invånarna mellan floderna Maas och Rhen, men vapenområdet innefattade även les Brabançons, les Haynuiers, les Lyégeois, les Ardenois och les Hascbains. (Invånare i Hesbaye, gammal benämning på ett landområde, som senare ungefär motsvaras av biskopdömet Liège). Ursprungligen fanns i detta område två vapenkungar: »*Poyers*» för ridderskapet med gallisk dialekt och »*Ruyers*» för germansk.

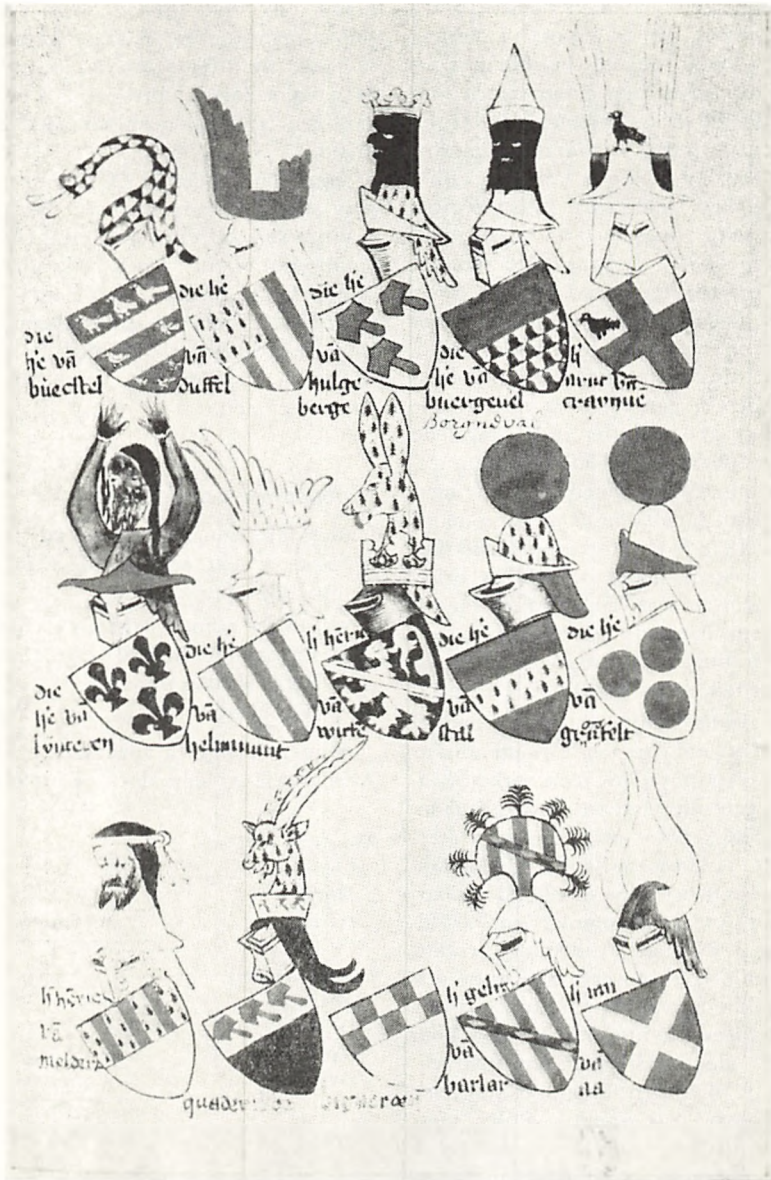
Sköldens bildinnehåll

Vid en allmän mönstring av Brabants sköldenmärken finner man genomgående karakteristiska drag i såväl komposition som bildinnehåll, man tycker sig skönja ett enhetligt häroldsområde

med i vissa fall skarpt markerade gränser till omgivande områden.

Motivkretsen var begränsad men varierades effektivt. Uniformiteten i stort gör att man, bortsett från de enklaste och mest allmängiltiga sköldfigurerna, lätt kan sortera bort de vapen av främmande proveniens, som förekommer i området. Stora grupper av vapenbilder är helt okända medan andra förekommer nästan till övermått. Den efterföljande översikten visar att lejonet är den utan jämförelse vanligaste vapenbilden, därnäst kommer liljan, merletten och hammaren. Av häroldsbilder är bjälken och ginstammen oftast förekommande, därefter följer andreaskorset. Liksom när det gäller färgen har bildfrekvensen påverkats av de stora feodalsläkternas bilder.

En specialitet för Brabant är den *brabantiska liljan*, med avhuggen underdel, se bild 2. Denna liljevARIANT är helt okänd i såväl Flandern som Hesbaye likaväl som i övriga Europa. Arnould de Wezemale (1241) och Charles d'Aerschot (1243) sigillerar med normala liljevapen, men det är först hos Arnould de Rotselaer (1256), som vi finner liljan med avhuggen underdel, vilket mode därefter synes ha spritt sig som en löpeld hos den högre tjänstadeln vid hertigens hov och staden Bruxelles förnämna rådsherresläkter. Wezemale har denna liljetyp 1309 och Aerschot 1313, i sigillen. Wijbergenarmorialens Brabant-del (1267-1275) har den och den skymtar i illustrationerna till det manuskript, som beskriver slaget vid Woeringen (1288). På 1300-talet kan man säga att denna liljetyp helt slagit igenom i Brabant. Det finns bara »en katt bland hermelinerna», släkten Meys' lilja (se bild 5, rad 3). Släkten, som under medeltiden var besutten i området, var av holländskt ursprung.

4. Sida 73v från Armorial Gelre, cirka 1370. Övre raden: Bostel (Cuyck), Duffel (Berthout), Huldenberg, Bornival, Crainhem. Mellersta raden: Linter (Aerschot), Helmont (Berthout), Withem, Stalle, (Gronsfelt). Nedre raden: Meldert-lez-Tirlemont, Quaderbbe, Bigard, Berlaer (Berthout), Aa.

Redan vid 1300-talets början finner vi exempel på två vapen i samma sköld insatta genom kvadrering, en sed som snabbt blev populär och som kommit att ge häroldsområdet en del av dess särprägel; se vidare under *Brisyrer*. Dynastisläkterna lanserade först bruket med kvadrering, som föregicks av att man antingen satte in sitt mödernevapen som fyrkant eller som en liten hjärtsköld. Jean I Berlaer förde under faderns livstid († c. 1266) som differens en fyrkant med moderensläkten de Gavres tre lejon. Denne Jean var gift två gånger, först med Marie de Mortagne, därefter med Marie de Hépin-Sebourg och hade i vardera giften en son. Äldste sonen briserade med en fyrkant innehållande en liten mansfigur hållande de Mortagnes korsköld. Yngre sonen (känd 1302-1323) briserade med en svart fyrkant med ett silverlejon, därmed anspelade på en härstamning från Elisabeth de Louvain († 1273), dotter till hertig Henri I.

Det finns många liknande exempel och angivande av en förnämlig allians var mycket populärt, men varken kvadrering eller fyrkanten är alltid av genealogisk natur utan kan även åter spegla ett länsförhållande. Hertigsläktens vapen och dess mångfald av bastardvarianter förekommer som sköldtillägg i form av kvadrering, fyrkant eller minisköld i mycket stort antal och av skilda anledningar. Efter att ursprungligen ha utgjort en brisyrt kom sköldar med kvadrering i stor utsträckning att bli vapen för nya släkter eller släktgrenar. Sak samma gäller vissa andra brisyrt, som blev fasta. Dessa nya vapenbilder briserades i sin tur på gängse sätt.

Man kan därför indela brabantisköldarna i två stora huvudgrupper: *Primärsköldar*: Hit hänförs en släktsläktgrens (såvida denna har annat

namn än huvudgrenen) och vasallsläkts ursprungliga sköld. *Sekundärsköldar*: Är ofta svåra att fastställa utan genealogisk forskning. Utgöres vanligen av primärsköldar med fast brisyrt.

Som några exempel på hur nya vapen skapades kan nämnas: Walshge (vapnet är kvadrerat, $\frac{1}{4}$ Crainhem, $\frac{2}{3}$ Sombrefte), van Geete (kvadrerad sköld, $\frac{1}{4}$ le Begge, $\frac{2}{3}$ Glymes och hjärtsköld Crehen). Buyseghem dit Buys har Sleucs' sköld med 3 lejon (2,1) och Coudenberg's torn insatta mellan lejon.

Komposition och frekvens

Undersökningen är baserad på osammansatta vapen, som kan fördelas på tre huvudgrupper:

A: Enbart allmän bild	314 st
H: Enbart häroldsbild	225 st
AH: Såväl allmän som häroldsbild	224 st

Allmänna figurer ingående i såväl A- som AH-sköldar, dock ej bitecken:

<i>Däggdjur (del av)</i>		
Lejon	122 st	
Hund	5	•
Övriga	9	• Summa 136

<i>Fåglar (del av)</i>		
Merlett	41 st	
Örn	8	•
Tupp	5	•
Övriga	5	• Summa 59

<i>Fiskar</i>	2 st	Summa 2
---------------	------	---------

<i>Växter (del av)</i>		
Lilja	79 st	
5-blading (ros)	21	•
Sjöblad (hjärta)	9	•
4-blading	5	•
Övriga	7	• Summa 121

Föremål		
Hörnmarc	41	st
Spetsruta	22	•
Torn	21	•
Kors	19	•
Musselskal	18	•
Stjärna	16	•
Öppen ruta	14	•
Halvmåne	12	•
Kula (bysantin)	11	•
Biljett	10	•
Övriga	37	• Summa 221

Häroldsbilder ingående i H- och AH-sköldar, dock ej bitecken:

Delningar		
Bjälke	73	st
Ginstam (chef)	70	•
Delning 3-9 ggr.	32	•
Stam	4	• Summa 179

Kors		
Andreaskors	57	st
Rakt genomgående	18	• Summa 75

Klyvningar		
Stolpar i ginstam	34	st
Stolpar under ginst.	17	•
Stolpar 3-4 st	17	• Summa 68

Styckningar		
Balk	29	st
Styckad 3-5 ggr.	10	•
Styckad	1	• Summa 40

Böjda skurur		
Hjärtsköld	17	st
Bård	8	•
Vågskura	8	• Summa 33

Rutade		
Schackrutad	25	st
Kvadrerad	3	•
Fyrstyckad	2	• Summa 30

Sparrsnitt		
Sparre 1 st	16	st
Sparre 3 •	9	• Summa 25

Spetsar	22	st	Summa	22
Övriga	10	st	Summa	10

Färgen i Brabant

Tack vare det relativt stora antal vapenrullor, som kunnat kompileras, har det varit möjligt att fastställa färgerna för 1.419 av de 1.465 vapensköldar, som ligger till grund för denna uppsats. Detta är för medeltidsheraldik ganska enastående, när det gäller ett bestämt geografiskt område.

Tinkturkombinationer. Denna undersökning grundar sig på ett material omfattande 833 obriserade stamsköldar. Sammansatta sköldar och bitecken har i allmänhet uteslutits. Brisyrer i form av färgändringar är dock medtagna.

Tinkturfrekvens: 3.161 sköldtinkturen utgör underlaget för de procenttal, som här anges. Respektive släkts grundtinkturen har endast räknats en gång, medan alla förändringar och bitecken medtagits.

Två tinkturer			
rött-gult	103	st	12.3 %
rött-vitt	214	•	25.5 %
blått-gult	25	•	3.0 %
blått-vitt	47	•	5.8 %
grönt-gult	9	•	1.1 %
grönt-vitt	20	•	2.4 %
svart-gult	62	•	7.4 %
svart-vitt	72	•	8.6 %
Tre tinkturer			
rött-gult-blått	37	st	4.4 %
rött-gult-vitt	41	•	4.9 %
rött-gult-grönt	9	•	1.1 %
rött-gult-svart	9	•	1.1 %

rött-vitt-blått	39 st	4.7 %
rött-vitt-grönt	10 »	1.2 %
rött-vitt-svart	43 »	5.2 %
blått-gult-grönt	3 »	0.4 %
blått-gult-svart	5 »	0.6 %
blått-gult-vitt	10 »	1.2 %
blått-vitt-svart	2 »	0.2 %
grönt-gult-vitt	1 »	0.1 %
grönt-vitt-svart	2 »	0.2 %
svart-gult-vitt	15 »	1.8 %
Mångfärgade		
rött-gult-blått-vitt	47 st	5.8 %
Missfärgade		
blått-grönt	8 st	1.0 %
		100.0 %

Tinkurfrekvens (1.419 sköldar med 3.161 tinkturer): vitt 28.0 %, rött 26.6 %, gult 18.2 %, svart 11.7 %, blått 11.2 %, grönt 2.4 %, pälsverk 1.9 % (härav hermelin 1.2 %) = 100 %. Procentalen redovisar tinkturenas inbördes frekvens.

Kommentarer. Rent allmänt kan sägas att såväl tinkurkombination som tinkurfrekvens rönt inverkan från de dominerande feodalsläkternas vapenfärger liksom av demografiska förhållanden. Vi kan här tala om en form af similarisering (se Achen HT 15/1967).

Kombinationen *rött/silver* är ju känd som en av heraldikens populäraste, men detta får ej ses som enda förklaringen till dess skyhöga dominans i Brabant, 25 % av samtliga vapen. Gamla Brabants färger var just rött/silver och ett antal inflytelserika dynastsläkter och vittutgrenade patriarsläkter från Bruxelles förde dessa färger.

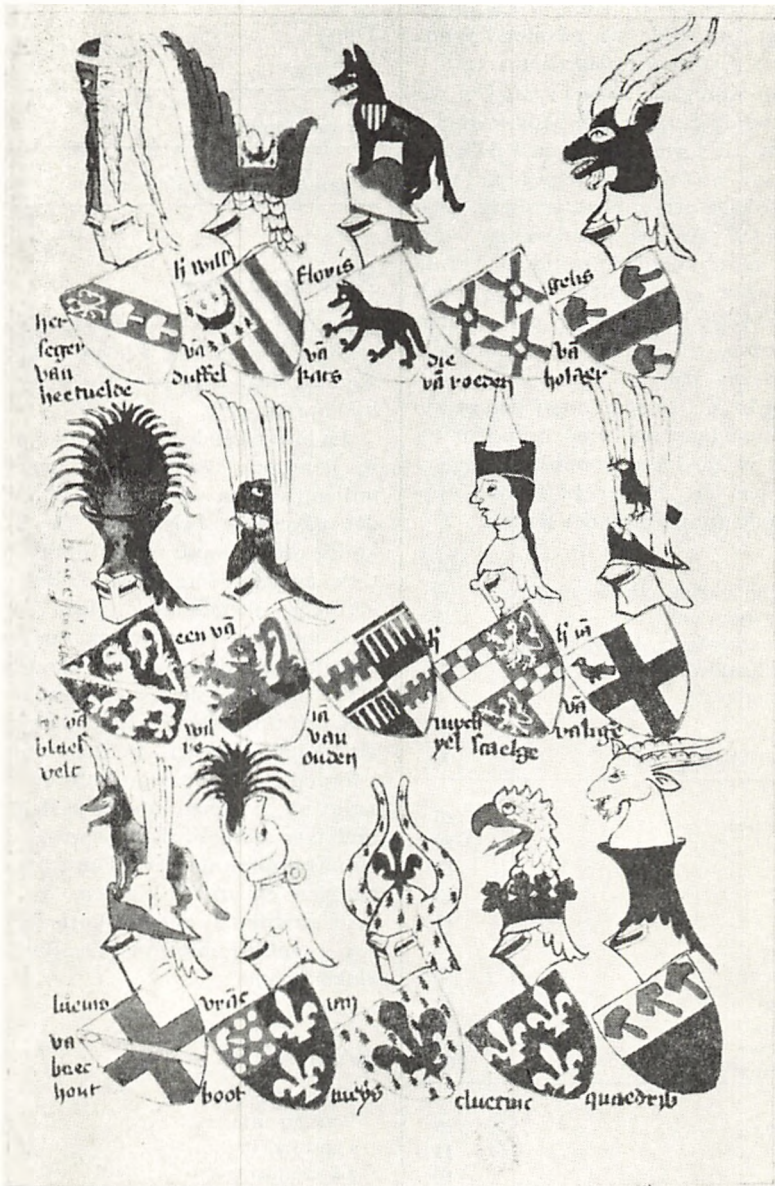
Surts relativt vanliga förekomst är främst beroende av hertigsläktens va-

pen, i svart fält ett lejon av guld. Det sällan förekommande *grönt* är en tendens utmärkande inte enbart för Brabant. Märkligt är dock dess jämförelsevis låga procenttal. *Pälsverk* i skölden får också oväntat låg procent. Däremot synes detta komma till allmännare användning i hjälmtäcke och hjälmprydnad.

Hjälmprydnader

Brabants hjälmprydnader är förhållandevis litet kända, då flertalet vapenrullor inte tager upp hjälmprydnaden. Skölden är vapnets viktigaste del och på den gör man i allmänhet differentieringen. De olika släkternas hjälmprydnader ger dock ett intryck av frodig fantasi och variationsrikedom ofta med dragnad åt det burleska. Vissa hjälmprydnader ter sig helt främmande för nutida smakuppfattning, men medeltidsmänniskan var oss i mångt och mycket olika och vi har svårt att sätta oss in i den tidens mentalitet. Vad sägs exempelvis om två uppvända hästskankar och dito benläder, talrika åsnor, gubbar med långt skägg, en har en uppstigande negress försedd med åsneöron, en annan ett biskopshuvud, som sticker upp ur en kruka?

I allmänhet behöll släktmedlemmarna den gemensamma hjälmprydnaden oförändrad, medan man satte in bitecken eller förändrade skölden enligt västeuropeiskt bruk. Det finns dock talrika undantag särskilt i Östbrabant, där man enbart varierade hjälmprydnaden enligt centraleuropeiskt bruk. Andra åter gör kompromiss av dessa sedvänjor och företager ändringar i såväl hjälmprydnader som i skölden. Till sistnämnda kategori hör släkten Pinnock, där man på hjälmarna satte olika fåglar: en förde örn, en annan

5. Sida 75v från Armorial Gelre, cirka 1370. Övre raden: Heetvelde (se figur 8), Duffel, (Cats), Rover, Hoelaer. Mellersta raden: Blaesveld, Wilre, Ouden. Schalie (1. och 4. Bigard, 2. och 3. Slens). Releghem. Nedre raden: Bouchout, Boot, (Meys), Clutinc, Quaderebbe.

corp, en tredje svan o. s. v. En annan släktgrupp skilde sig på motsvarande sätt men använde däggdjur.

Den vanligaste hjälmprydnaden var den uppstigande människogestalten i varierande form och skepnad. Här dominerar en skäggig mansfigur med långt skägg och gubbaktiga drag. Negerer med armlösa överkroppar med eller utan klädnad, stundom krönta var också vanliga liksom vingar och horn. Däggdjuren överväger, medan växtmotiv är sällan förekommande. Anmärkas bör att följande översikt inte går in i detaljer utan endast anger huvudmotivet, som även kan utgöras av en del av föremålet ifråga. I flertalet fall är det fråga om uppväxande (uppskjutande) figurer.

	Antal
Skäggig åldring eller mansfigur	53
Neger (morian)	24
Krönt mansfigur, kung, biskop, kardinal etc.	13
Kvinnofigur	8
Barn	2
Mänskliga figurer	100
<hr/>	
Lejon	26
Hund	22
Åsna	17
Häst	13
Get	11
Drake	10
Vildsvin	9
Övriga	24
Horn	30
<hr/>	
Däggdjur	162
<hr/>	
Tupp	19
Örn	13
Svan	10
Merlett	7
Övriga	5
Vingar	73
Påfågelfjädrar	10
<hr/>	
Fåglar	137

Lilja	10
Vippa	9
<hr/>	
Växter	19
<hr/>	
Diverse föremål	44
<hr/>	
Summa hjälmprydnader	462

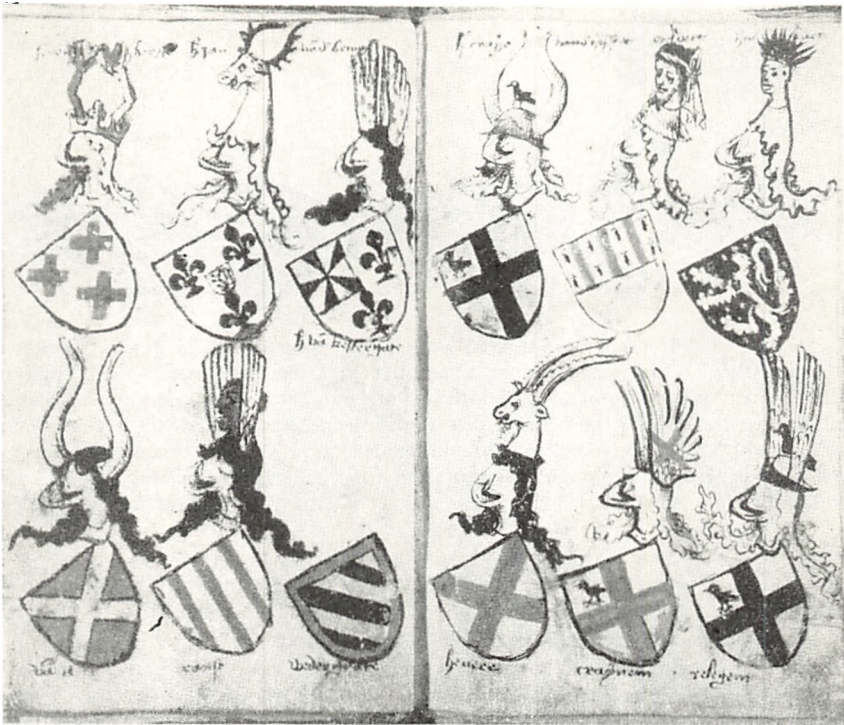
Brabants brisy rer

Differentiering av vapnen åstadkomms genom: förändring, tillägg, sammanslagning (skölden), samt förändring av hjälmprydnaden.

En brisy kunde vara mer eller mindre konstant. Förändringar inom familjen, släkten eller tjänsteförhållandet påverkade brisyerna. En brisy kunde också vara rent tillfällig och t. ex. anläggas före en strid. Brabants härolder arbetade redan från början med brisy rer efter franskt mönster. Härolden d'Adenet le Roy, känd 1240-1297, använde sig av tinkturalternering och tinkturbyte och senare genom att tillägga bitecken. De Raadt anför, i företalet till sitt ovan anförda stora sigillverk, att man under medeltiden undvikte dubbel brisy. Detta är dock en missuppfattning, och han stöder sig tydligen enbart på sigillen. Ett närmare studium av vapenrullorna ger en annan bild, åtminstone för Brabants vidkommande:

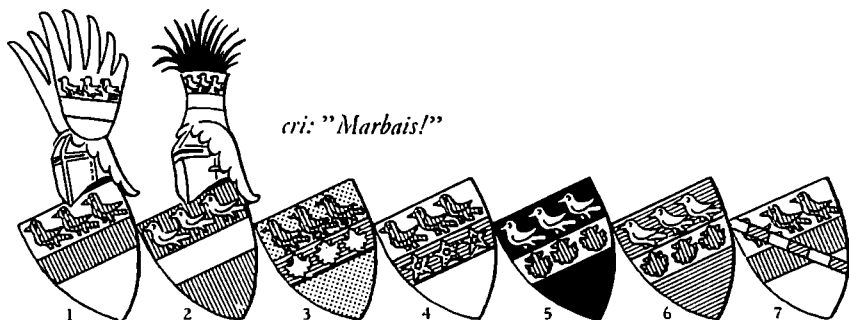
Brisy rfrekvens

Tinktur-alternering	17
Tinktur-utbyte	118
Figurändring	73
Lägesändring	31
Vapenbyte	10
<hr/>	
Genom förändring	249
<hr/>	
Bård	19
Fyrkant	61

6. Sidorna 29 v och 30 från Armorial Bergshammar, cirka 1460. Vänster: Zevenbergen, Bruggen (hjärtssköld Brabant), Kestergate (fyrkant d'Enghien); Aa, Ranst, Wedergaet. Höger: van der Hofstat (Craye), Meldert, Hinckaert (obs! lejonet belagt med minisköld, Brabant); Heverle, Crainhem, Releghem.

Sträng	30	Dubbel brisy i skölden	26
Övrig häroldsbild	5		
Tornérkrage (lambel)	70	Förändring av hjälmprydnad	119
Övrigt bitecken	122		
Liten (hjärt-)sköld	125		
Stor sköld	10		
Genom tillägg	442		
		Förändring	
Kvadrering	122	<i>Tinkturalterning</i> är en av de äldsta brisyerna. Den utgör dock en anmärkningsvärt liten grupp.	
Klyvning	6	<i>Tinkturutbyte.</i> Den ojämförligt vanligaste färgändringen är utbyte av en tinktur, oftast är det metallen. Här har tydligen hertigsläkten redan tidigt dikterat modet. Bastardlinjen, herrarna Gaesbeek exempelvis, fick behålla	
Annat sätt	1		
Genom sammanslagning	129		
Antal sköldar med brisy	820		

7. Marbais. Sköld: I fält av silver en röd bjälke, ovan åtföljd av 3 röda merletter. Hjälmprydnad: Vingar med vapnet, alternativt en kruka med vapnet med uppskjutande svart plyn (tuffsjädrar?); diverse brisyrrer. Stridsrop: »Marbais!». Släkten tillhör en stor sydbrabantisk släkt- och vapengrupp koncentrerad till ett begränsat område vid Nivelles och trakten däromkring. Några av släktens brisyrrer, typiska för denna vapengrupp, visas här. Tinkuralternering tillämpades redan tidigt liksom tinkurändring. Sköldarna 3-5 tillhör tre samtida släktmedlemmar som uppträder 1254.

den svarta skölden, men guldlejonet utbyttes mot ett dito i silver.

Figurändring (skölden även som helhet). Hit får räknas även den vanligt förekommande alterneringen av kvadreringar. Det är långt ifrån regel att fädernevapnet sätts i 1. och 4. fälten. Av 155 kvadrerade sköldar där fältens proveniens är känd, visar det sig, att gott och väl en tredjedel har fädernevapnet placerat i fält 2 och 3. Detta gäller inte enbart briserade vapen.

Figurändring kan också bestå i varierande antal klyvningar eller delningar. Herrarna Wittem förändrar sitt genomgående raka kors genom karvskuror. Släkten Labus för Weerts tandning antingen i hjärtsköld eller som fyrkant och för i huvudskölden antingen ett eller tre lejon. Van Bruggen varierar sin sköld med de tre svarta liljorna genom i ett fall föra enbart två liljor satta i bjälke. Cuypeland för ibland 5-bladingar, ibland 4-bladingar. Som ovan antytts kan sköldfigurernas antal varieras, men de kan även utbytas. Så ersätter en medlem av släkten

Tants hammare nr 2 i sin 3-hammarsköld med ett jakthorn, för att taga ett exempel.

Lägesändring. Cabilliaus stjärna placeras upp till sinister eller nedåt dexter. Ett annat exempel på denna brisyrr utgör släkten de Huldenbergs sköld. Den visar 3 hammare satta 2 och 1, i balk eller i bjälke.

Vapenbyte. Vid förläning kunde man tillfälligtvis avlägga fädernevapnet, men äldste sonen förde det vidare. Det finns dock ingen bestämd regel.

Jean de Langdries, befälhavare i Liège 1301–1325, förde vapen de Cortessem, men hans son Thibaut tjänade herren till Chateaufvillain i Champagne, varvid han tilläts bära sin länsherres vapen, som sedan gick i arv till hans efterkommande.

Det fanns en rådman i Bruxelles 1341–66 Willem Vele kallad Rongman, som förde släkten t'Serhuighs vapen briserat med en tornkrage. Han var gift med en Bigard. Den förstfödde tog upp modernevapnet, medan de andra barnen behöll vapen Vele.

En Louis Berthout de Berlaer efterlämnade ingen manlig ättling. En dotter var gift med Henri Estor, riddare och rådman i Bruxelles 1357–80. Hans efterkommande upptog vapnet Berlaer. En svärson till denne Estor, Gisbert de Buyseghem, rådman i Bruxelles och riksskattmästare i Brabant 1399, kvadrerade sitt vapen, silverörnen på rött fält med vapen de Berlaer, tre röda stolpar i silver, varvid han satte det sistnämnda vapnet i fält 1 och 4. Vapen de Berlaer var det förnämsta. En medlem av släkten Teye fick den förnämre feodalsläkten Crainhems korsköld med merletten genom allians och giftermål och vapnet fördes vidare av dennes efterkommande med namnet Teye.

En annan anledning till vapenbyte kan förtjäna att andragas. Greve Philip de Vianden († 1272) besegrades av hertigen. Han fick behålla sitt grevskap men måste överlämna sitt vapen till sina brorsöner. Han upptog då Namurs vapen. I sitt gifte med Marie Perwez (de Louvain) hade han en son Godsfroid, som upptog Perwez' vapen.

Bård. Det finns flera varianter. Genomgående är de så smala att rätt beteckning vore *sköldrand*. De förekommer ofta tandade eller med karvsnitt.

Stridsropet

I Brabant var stridsropet eller härskriet, *cri-de-guerre*, i många fall ett viktigt heraldiskt attribut. Det var föremål för härldernas intresse och nämnes också ofta i samband med vapnet. Det var främst av militär betydelse som ett eggande och uppmuntrande utrop i närstrid. Stridsropet kunde även vara rent tillfälligt och bestämmas före en strid. Froissart anför i sin krönika en del exempel härpå. Ménétrier, en av de gamla heral-

diska auktorerna, har indelat stridsropet i 8 grupper, som jag här tillåter mig att återge:

1. *Enkelt namn* på person, släkt eller ort, som vederbörande utropare tillhörde eller tjänade. Exempelvis »Bautersem!», »Wallhain!» eller »Louvain!». Denna typ av stridsrop var det utan jämförelse vanligaste.

2. *Namn* med tillägg av något slag. Exempel: »Brabant au riche Duc!» eller »Meurs au Comte», som ropades på 1400-talet.

3. *Ahullan*. Exempel »Dieu aide!»

4. *Uppmaning*. Korsfararnas »Dieu le vout!» och herrarna d'Hautems »Awans!» kan inordnas under denna grupp.

5. *Utmaning* (inget av förf. känt från Brabant).

6. *Att injaga skräck*. Grevarna av Bar:s igenkänningrop ljöd: »Au feu, au feu!»

7. *Att ange ankomst*. »Limbourg à qui là conquis!» påminde om segern vid Woeringen.

8. *Savling*. Exempel »Flandre au lion!» svar »J'y suis!»

Stridsropet utgör en viktig källa, då man vill utreda sambandet mellan släkterna. Det kan vara allianser av vasall- eller genealogisk natur, som här kommer till synes, och som inget annat källmaterial ger någon antydning om.

Vapenföring inom släkten

Som exempel på hur man använde vapnet inom familjen och släkten ser vi här två Brabant-vapen typiska för var sitt område. Det ena tillhör den vallonska feodalsläkten *Marbais* (bild 7), det andra den flamska *Van den Heetvelde* (bild 8), vars medlemmar var godsägare och patricier i Bruxellesområdet och nära knutna till hertighovet.

Van den Heetvelde

Sköld: I fält av guld en röd balk belagd med 3 hammare av silver. *Hjälmprydnad:* Ett uppväxande skäggigt gubbhuvud, ofta klivet i svart och silver. Alternativt 2 uppväxande från-

vända getabockshuvuden. Diverse brisyrer. *Stridsrop:* »Heetvelde!»

Västbrabantisk släkt vars godsinnahav låg intill gränsen mot Flandern och Hainaut. Det är gården Heetvelde med de omkringliggande godslen Ke-

8. Kommentrar till översikten på motstående sida:

1. Aert van Heelbeke, broder till
2. Geerard I van den Heetvelde. Miniskölden upp till sinister och på balken är Gaesbeek-Brabant, då inget annat anges.
5. Dierick I v. d. H., 1359, 1367, sig. 1359. Senare återges vapnet utan sträng.
6. Segher II v. d. H., 1354, 1399. Kämpade vid Baesweiler under herrarna de Gaesbecks banér. Sig. 1358.
7. Samme, men sig. 1380 visar en stor förändring av hans vapen. Lejonet på balken är silver.
11. Arnold (v. d. H.), 1369, 1383. Kämpade vid Baesweiler under herrarna de Gaesbecks banér. Sig. 1374.
12. Dierick (v. d. H.), 1381, 1397. Sig. samme som sin fader 1395. Sig. 1397 med krönt gubbhuvud.
13. Sweeder v. d. H., 1381, 1407. Sig. 1394 visar minisköldens lejon utan krona. Hans vapen i vapenböckerna visar däremot krona.
14. Jacob v. d. H., 1381, 1403. Sig. 1395 visar samma vapen som sin äldre broder.
15. Jan v. d. H., 1396, 1434. Sig. 1396. Vapnets första hammare är ersatt av en minisköld med krönt lejon (Brabant).
18. Willem v. d. H., 1371, 1414. Sig. 1381 visar gubbhuvudet med band om pannan.
24. Ghysbrecht (v. d. H.), 1411, 1416. Briserade sitt vapen med en minisköld sinister 5 ggr styckad i guld och blått anspelande på sin moderfamiljts färger (Massemen: i blått fält ett lejon av guld).
30. Huygh v. d. H., 1472, 1483. Sig. 1472 visar kvadrerad sköld; 1. och 4. sannolikt med minisköld Gaesbeek.
32. Peeter v. d. H., sig. 1448 visar gubbhuvudet med turban.
33. Claes II v. d. H., sig. 1465 med lejonet okrönt och med krönt hjälm.
34. Segher v. d. H., 1454, 1472. Sig. 1451 visar lejonet krönt.
35. Barbara v. d. H., 1442, g. m. Willem van Assche, 1477.
36. Jan (v. d. H.). Sig. 1475 visar hans brisyr, en biljett på hammaren mitt på balken.
41. Jan v. d. H., sig. 1500 visar första hammaren belagd med ett klöverbladskors.
42. Barbaras efterkommande upptager Heetveldevapnet men ersätter miniskölden Gaesbeek med en blå sköld innehållande 3 liljor av silver.
44. Joos (v. d. H.). Förde samma vapen som sin förfader 20.
46. Wouter v. d. H., har ej kunnat inplaceras i filiationen liksom ej följande nr 47-49.
47. Fader: Hjälmprydnad gubbhuvud klivet i svart och silver med krona av guld.
48. Andre son: Gubbens huvud med röd bindel, balkens övre hammare belagd med en röd biljett.
49. Tredje son: Gubbens huvud med ett band klivet i guld och svart. Nedre hammaren belagd med en röd biljett.
50. Svärfadern till nr 12 hette Vranck de Bast och förde vapen Heetvelde med en svart lilja upp till sinister.

Generationer

I.
1200-t.a.l. - 1300-t.a.l.

Van den HEETVELDE
cri: "Heetvelde!"

II.
1324 - 1368

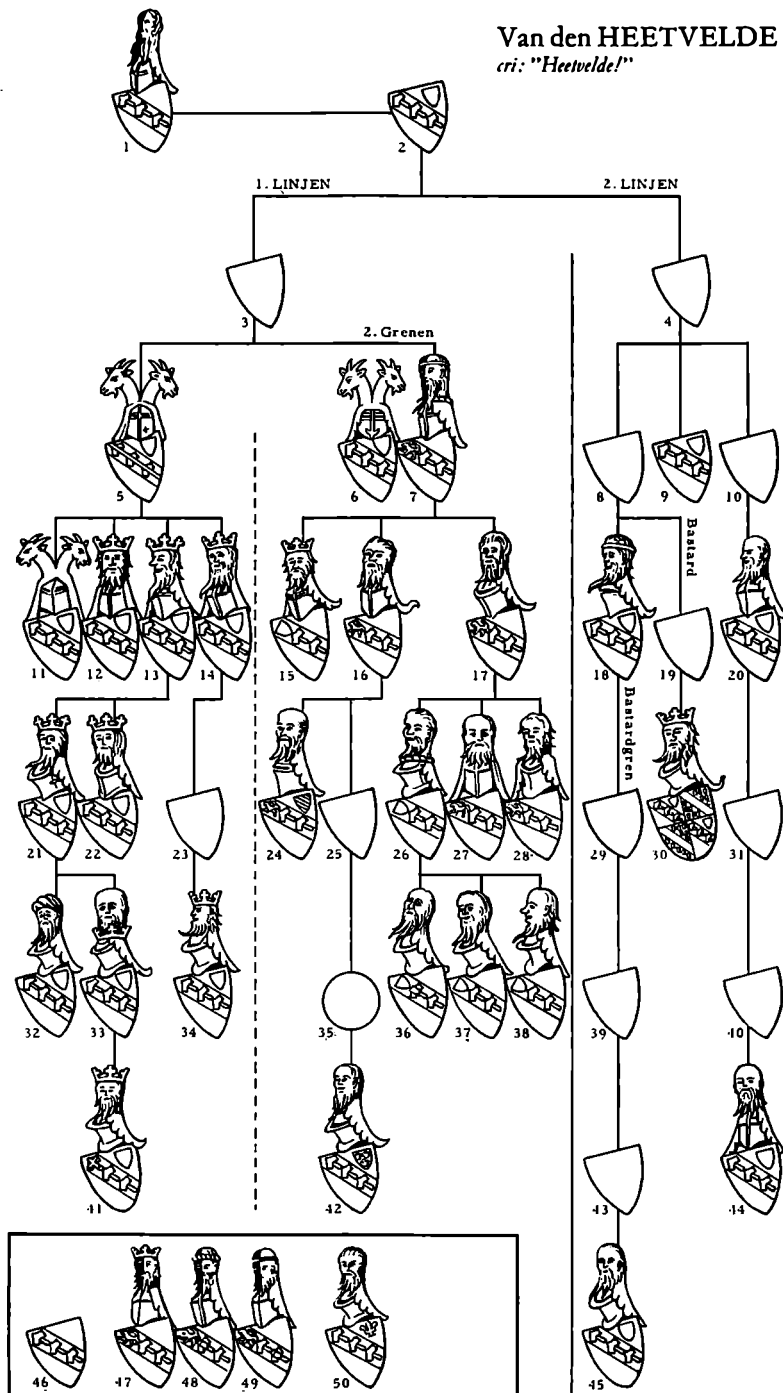
III.
1354 - 1387

IV.
1369 - 1451

V.
1433 - 1493

VI.
1448 - 1495

VII.
1483 - 1559

ster, Liefferingen, Gooik, Oetingen och Tollembeek, allt beläget ca 2 mil sydväst Bruxelles. Släkten har vapen och ursprung gemensamt med Van Heelbeke.

Van den Heetvelde synes redan från sitt första framträdande ha stått i vassallförhållande till herrarna Gaesbeek (i svart sköld ett guldkrönt silverlejon), bastardgren av hertigsläkten, till borgen Gaesbeek mellan Heetvelde och Bruxelles. Detta förhållande markerades med miniskölden uptill sinitster på den egna skölden eller på balken. Släkten tillväxte snabbt i antal med såväl legitima grenar som bastardgrenar.

Den här rekonstruerade stamtavlan (figur 8) upptager endast de genom vapenböckerna och sigillerna kända vapenbärarna. Ehuru ofullständig ger den en bild av bruket av brisyryer i deras genealogiska sammanhang. Anmärkningsvärt är, att i inget fall

kan tinkturändring påvisas, däremot gjorde man sina differenser på såväl sköld som hjälmprydnad, ofta på bådadera samtidigt. Det förekommer därför en del till synes oförklarliga brisyryer, som dock kanske kan förklaras, om man tager i betraktande alla samtidigt levande vapenförande män, inte bara inom den egna släkten utan även inom den samtidigt blomstrande släkten van Heelbeke.

Litteratur

De Raadt: Sceaux armoriés des Pays-Bas. 4 vol. Bruxelles 1898-1903.

P. Adam: Armoiries brabançonnes médiévales, d'après des sources inédites. Uppsats i *Brabantica*, Bruxelles 1959-60, som även innehåller en förteckning över flertalet av de vapenrullor som berör området.

Brabantica: Genealogicum belgium I 36, Boulevard Lambertmont, Bruxelles 3.

Heraldisk musik

AT STUDERE heraldik vil næsten udelukkende sige at studere dens *fysiske manifestationer*: de våbengengivelser som skiftende tider har efterladt os. De *psykiske* sider af heraldikken derimod, de tanker som lå bag den, og især hvad folk har *følt* ved den, de emotioner den var omgivet af — som den selv somme tider var resultatet af, eller som den kunne sætte i gang — alt dette u håndgribelige, er det uendeligt langt sværere at nærme sig. Man har naturligvis lov til at bruge sin fantasi, men hvis vi skal tale om hvad *vi* ved herom, er det meget lidt.

Hvordan har det fx. været som den første i sin slægt at vælge sig et våbenmærke, at lade det male på sit skjold for alle at se, at leve med dette mærke på

årrelange korstog, og måske efterhånden opleve det som en del af sig selv?

Hvordan kendtes det at blive slået til ridder? Hvad følte man for det mærke kongen havde givet én, og som nu var •ens våben•?

Eller hvilke tanker gjorde man sig, når dette våben med høj røst blev beskrevet af turneringslederen, før hommen blev hævet foran ens støjende hest, og man under larm og tilråb fra tusinder af tilskuere sprængte mod sin modstander?

Sådan kunne man blive ved med at spørge, og egentlige svar vil man vel aldrig få. Det sker dog, at glimt lyser op i mørket, og det er muligheden for at opleve et par sådanne glimt, i tekst og i toner, som disse linjer vil pege på.

Grammofonelskabet *Pathé Marconi* i Paris har udsendt en LP-plade — CPTC 2035, pris Dkr. ca. 49.50 — med *Musiques héraldiques*, dvs. sange og instrumentalmusik som er inspireret af heraldik eller er komponeret til ceremonier med heraldisk tilknytning. De udvalgte 12-14 musikstykker strækker sig fra midten af 1300-tallet til slutningen af 1600-tallet, og er udført af en række franske sangere samt *Le groupe des instruments anciens de Paris*. De instrumenter der traktes omfatter bl. a. gambe og basfiol, næbføjte og hyrdehorn, så alene af den grund er pladen noget ud over det sædvanlige.

Dens ældste stykke, en italiensk sang fra o. 1350, hedder »Påfugle-eden«. Ved fornemme banketter, fx. efter en turnering, serveredes en hvid påfugl på et gyldent fad. En særligt udvalgt, skøn dame, fulgt af andre damer og musikanter, sætter fadet foran en af gæsterne, som derpå med hånden på påfuglen må sværge at udføre en eller anden ridderlig bedrift. Sangen som synges ved denne lejlighed er fyldt med hentydninger til datidens opfattelse af farvernes symbolik, *Nel mezzo a sei paon ...* Imellem seks påfugle/så jeg en som var hvid/med kam af guld og bløde fjer/ingen andre farver var ærefulde nok ...

To-tre andre sange, sydfranske og italienske, fra slutningen af 1300- og begyndelsen af 1400-tallet besynger konkrete våbener, »en løve i al sin skønhed« eller den *panter*, gul (?) i blå felt, som o. 1405 førtes af Polo Guinigi, herre til Lucca. Blåt var »Jupiters farve«, og rødt og gult, ildens farver, associeredes med Mars: En panter med Mars i sit følge/Jupiter, pletfri og iklædt sin egen op-højethed/den som fører et sådant våben viger ikke ...

Et par følgende sange har vistnok kun meget spinkel heraldisk tilknytning. Den ene er en kampsang fra 1400-tallet, »Til våben, til våben ... *Alarme, alarme*«. Den anden en indtogsmarch, skrevet 1579 til den højtidelighed ved hvilken kong Henrik 3. af Frankrig og Polen udnævnte de første riddere af Helligåndssordenen.

En omtrent samtidig sang, »Foråret«, har derimod uomtvisteligt et heraldisk berøringspunkt, selv om den tilsyneladende kun handler om forårets blomster. I virkeligheden er den en politisk tilkendegivelse udtrykt ad en heraldisk omvej. Den er skrevet af en fransk protestant under religionskrigene i slutningen af 1500-tallet. De franske huguenotter blev blodigt forfulgt, og deres håb stod til protestanten Vilhelm af Oranien, som havde stillet sig i spidsen for Nederlandenes frihedskamp mod Spanien. Oraniernes livréfarve var *orange*, og derfor synger digteren: En holder mest af purpur/en anden af hvidt, en tredje af sort/men jeg elsker orange/og det vil jeg gøre, så længe jeg lever.

I 1650 blev kong Ludvig 14. myndig og i 1654 blev han salvet. I de samme år begyndte han, eller måske snarere hans førsteminister kardinal Mazarin, at anvende *et billede af solen* både som kongens personlige mærke og som et symbol på ham. Siden skulle dette sol-emblem og denne sol-symbolik komme til at spille en stor rolle i både kongelig ornamentik og politisk propaganda og skaffe Ludvig 14. tilnavnet *Solkongen*. Et led i opbygningen af dette sol-billede var allegoriske balletoptrin, som kongen iblandt selv deltog i: »Solen og dagens tolv timer«, »Kongen og solen«, »Kongen som den opgående sol« osv. Det er fire sådanne balletmusikstykker, fra 1653 og 1660, som pladen præsenterer. Komponisten er ingen ringere end Jean-Baptiste Lully.

Den sidste af pladens genrer bringer os op til Norden. To af kompositionerne er skrevet over dronningers deviser. Den ene er en vekselsang fra o. 1500 over et af de valgsprog som Anne af Bretagne, gift med Ludvig 12. af Frankrig, benyttede sammen med sit våben. Den anden er et stykke sørgemusik, komponeret 1693 til den svenske dronning Ulrika Eleonora den ældres begravelse og med udgangspunkt i hendes devise *Christus är mitt lifj*. Komponisten var Pierre Verdier, en franskmand som i 1647 var blevet kaldt til Sverige af dronning Kristina.

En devise må dengang have betydet mere end vi normalt gør os klart i dag. Hvad enten den har været en moralsk rettesnor, formulering af et livssyn, en ansporing eller en trøst, må den have været et holddepunkt, som måske daglig har været i »indhaverens» tanker.

Som man ser: et lidt flimrende indhold, men flere steder med store perspektiver i. Og hvad selve musikken angår, er i alle fald de to nyeste af komponisterne, Lully og Verdi, værd at lytte til mere end én gang.

S.T.A.

Heraldica varia

Tjekkoslaviet

I december 1968 fik en kreds af interesserede i Praha af det tjekkoslovakiske indenrigsministerium lov til at genoprette *Genealogisk og Heraldisk Selskab i Praha*, og i marts 1969 holdt selskabet sit konstituerende møde i nationalmuseet, Museum Regni Bohemiae, på Wenzelpladsen i Praha. Efter vedtagelse af statutter, valg af styrelse og fastsættelse af kontingent blev der holdt to foredrag: det ene om »Bøhmiske genealogers rettigheder, pligter og mål» af Zdenko Kratochvíl, det andet om »Heraldikeren Bretislav Storms skabende virksomhed» af Zdenko Zenger.

Selskabets formand er *Karel Vysin*, næstformand: *Wladimir Sedlak*.

Vi skandinaviske heraldikere glæder os med vore tjekkiske venner over, at de atter kan dyrke vores fælles interesse, og sender dem vore varmeste ønsker.

S.T.A.

Drottning Desiderias vapen

Dynastien Bernadottes stammoder, Carl XIV Johans drottning, Désirée Clary var dotter till en förmögen sidenfabrikant i Marseille, François Clary och hans 2:a hustru Françoise Rose Solnis, allt enligt Sv. Uppslagsbok. Som Carl XIV Johans gemål synes hon utslutande ha utnyttjat makens vapen sådana de tillkom honom som furste av Ponte-Corvo och sedermera i hans egenskap av Sveriges och Norges konung. Ingenstädes omnämnes hennes fädernevapen. I Berghmans stora ut-

redning »Dynastien Bernadottes vapen och det svenska riksvapnet» nämnes ej ett ord om stammoderns släktvapen. En tysk forskare, Prof. Dr. phil. habil. Her-

bert Koch i Berleburg, som sysslat med ätten Bernadotte, har tidigare gjort en förfrågan till genealogen Otto S. Brenner om man i Sverige känner till något vapen för familjen Clary, varvid undertecknad blev inkopplad. Skriftväxlingen resulterade i, att professor Koch så småningom från myndigheterna i Marseille erhöi följande utdrag ur *Armorial de la ville de Marseille*:

Nr. 891 page 249, François CLARY, marchand chaussettier: D'or, à une aigle le vol abaissé de sable, becquée et membrée de gueules; au chef d'azur chargé d'un soleil d'or que l'aigle regarde.

Fritt översatt kan detta vapen beskrivas sålunda:

I fält av guld en svart örn med röd beväpning och med fällda vingar och däröver en blå ginstam med en sol av guld.

Jan Raneke.

Norges våpen i engelske kilder i middelalderen

Av Hallvard Trøtteberg

JEG SKAL her gi noen spredte opplysninger om Englands og engelske kilders forhold til norske kongesymboler og Norgesvåpnet.

Da Olav Haraldsson etter militær-operasjonene i England kom hjem til sitt rike Norge i 1016, førte han en hovedfane som var «en hvit orm», sier sagaen. Det vil si en luftfylt poseformet *drake* av tøy og med metallhode. Sannsynligvis var den et engelsk arbeide, utført som kopi av og motstykke til det berømte gyllen-røde engelske riksbanner, Wessex-draken, som omtales helt fra 752 og hvis utscende vi kjenner fra Bayeuxtapetet.

Kong Magnus den Gode av Norge og Danmark skal, om vi tør tro sagaene, ha stått i brevveksling med kong Edward Confessor. Snorre gjengir brevene og nevner kong Magnus's «innsegl». Seglet nevnes også i Flatøybok. At Magnus kan ha eiet segl, et segl med tronbilde likesom keiseren og Edward og andre konger i 1000 årene, er ikke usannsynlig.

Den norske konge i York Olav Gudrødsson har på sine mynter 939-941 en fugl som likner en heraldisk ørn, med vertikal kropp og utspente vinger. Man antar at den forestiller *Odins ravn*. (Den nyeste forskning har vist at disse mynter ikke, som før antatt, er slått av hans fetter Olav Kvaran 926-937). Olav G. var norsk konge i Dublin og i noen perioder også herre over York og Nord-England. Hans ravnemynter er både i pregets kvalitet og ved myntmengden høydepunktet i de norske York-kongers mynt-utsendelse. Ravne-

mynten er kjent fra mange (11) vidt spredte funnsteder, også utenfor de britiske øyer. Det betyr at denne myntserie har vært vel overveiet og planlagt, slik at ravn-bildet ikke er en tilfällighet. At fuglen er en ravn (ikke *duc* eller *ørn*) er det neppe tvil om. En omtrent samtidig Regnald-mynt har Tors hammer.

Kong Harald Hardråde i blå kjortel førte i 1066 i slaget ved Stamford bro

1. Ca. 1250, tegning av Mathæus: Kong Svein av Danmark i 1013. Han fører en øks som dansk kongevåpen (Brit. Mus. Royal MS. 14 c VII). Fig. 1-4, 6 b, og 10-16 er tegnet av forfatteren.

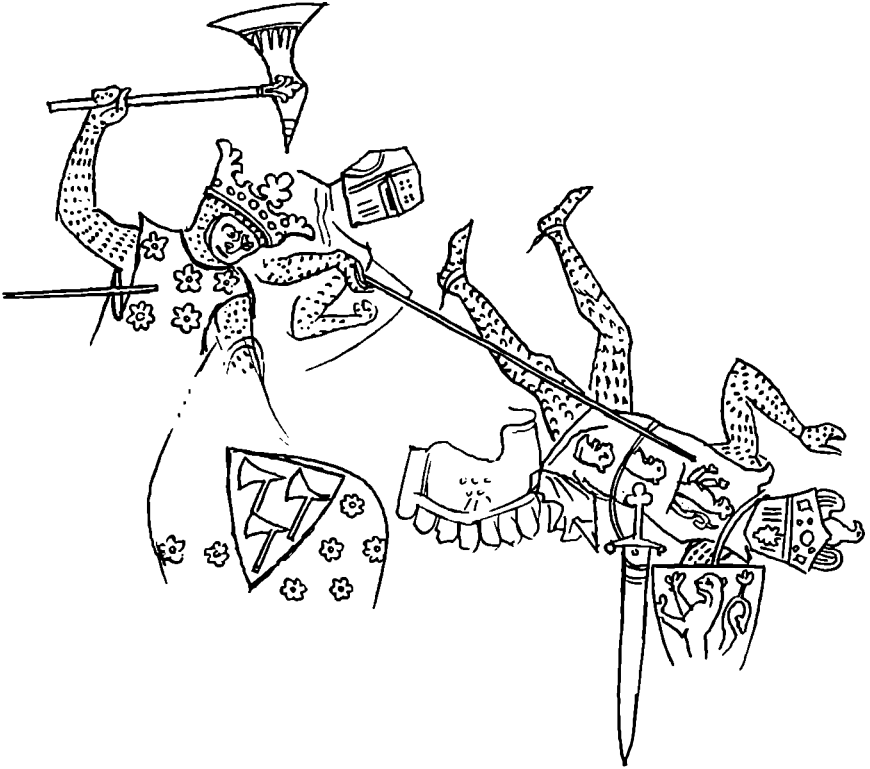
sin berømte fane «Landeydan» (Landødeleggeren), som han regnet for sin kjæreste skatt. Den hadde inntil da alltid gitt ham seiren. Disse opplysninger er gitt av Snorre.

Harald falt, men fanen ble reddet hjem til Norge. Navnet Landeydan pleiet inntil da å bety et ravnebanner. Men da Harald var kristen, er det uvisst om fanen var en ravn, eller var omskapt til en ørn eller annet symbol.

Danskene hadde i lange tider herjet England under sitt kongelige ravnebanner. Og den norske jarl Sigurd Lødvesson på Orknøyene førte et ravnebanner som inneholdt trolldom. Under dette banner falt han i Irland i 1014. Minnet om disse norrøne ravnebannere er kanskje forklaringen på at en våpenrulle fra ca. 1280 tillegger den norske konge et våpenskjold som er 3 gygne ravner på rød bunn (manu-

2. Tegning ca. 1250 i Osbert av Clare's *Life of Edward Confessor* (Cambridge Corpus Christi College MS. 161): «Kongen av Danmark» = Magnus den Gode (av Norge og Danmark) drukner foran et påtenkt Englandstog. Han har tre økser i kongeskjoldet.

3. Ca. 1250, tegning av Mathæus: Norges konge Harald Hardråde blir drept i 1066 idet han svinger sin øks ved Stamford bro. Han har tre øksar i sitt norske kongeskjold og har roser på kjortlen (Brit. Mus. Royal MS. 14 c VII).

skript i Cambridge, Fitzwilliam 297, omtalt nedenfor), se figur 8.

Den eneste opplysning vi har om innholdet i kong Sverres segl fins hos en engelsk historiker William av Newbury ca. 1197. Han gjengir bare omskriften. Den sier i latinsk versform at kong Sverre den store er vill som en løve og mild som et lam.

Henrik 3. av England (1216–1272) må ha hatt førstehånds kjennskap til Håkon Håkonssons kongevåpen, da Henrik i 1236 lot sin hoffgullsmed Walter av Croxton utføre et nytt stor-segl til Håkon og sendte ham det som

gave. Gullsmeden fikk 6 pund, 17 shilling, 9 pence for arbeidet (Dipl. Norv. XIX 227). Uten tvil må Håkon ha gitt beskjeden om hva seglet skulle inneholde, det fremgår bl. a. av den norsk-tradisjonelle versifiserte seglomskrift. Seglreversen har rytterbilde av Håkon med et skjold som inneholder en *opprett løve* i «norsk» stil, dvs. med holdning og form som svigerfarens hertug Skules våpenløve. I 1251 lot Henrik gullsmeden Edward av Westminster utføre en kongekrone med opphøyede blomster som gave til Håkon (Dipl. Norv. XIX 252).

En heraldisk interferens Norge—England, eller Norge—England—Danmark, fortsetter deretter å ytre seg i pergament-illustrasjoner.

I disse spiller øksen en stor rolle.

Dessuten opptrær *skipsmotivet* som uttrykk for norskhet.

Mathæus av Paris tegner ved årstallene 1250 og 1247 i *Historia Anglorum* og *Chronica Maiora* (III 95 og IV 650) tre mastløse langskip, gull på rødt, som Håkon den Gamles kongevåpen og i anledning påtenkt korsferd med et lite sølv-kors øverst (figur 5). «Scutum regis Norwagie», står det. Opplysningen om at kong Håkon (1217–1263) skal ha ført et slikt våpen støttes ikke av noen norsk kilde. Men i en engelsk våpenrulle ca. 1400, «Randle Holmes' Book» (Brit. Mus. MS. Harleyan 2169; utgitt i *The Ancestor* 1902 ff.) gjentas våpnet men nå i en tegning uten korset, og de tre drakeskipene er blitt gylne på blå bunn. Som ciernavn står «Roy de Norrewaye».

4. Ca. 1250, engelsk bokmaleri, illustrasjon til Sankt Olavs legende (Carrowpsalteret, London). Øksen følger her Olav i 4 scener.

(For Danmark oppfører denne sene rulle to våpen, det gamle enkle leopard-våpen og det sammensatte unionsvåpen av 1398). Som Orknøyenes våpen tegner rullen blått skjold med et gullskip med gull mast og sølv seil.

Et anonymt tysk fantasidikt ca. 1300 om Reinfried av Braunschweig og Henrik Løve skildrer en turnering hvor kongene av Danmark, Skottland og England er representert, og hvor «der Vogt von Norwegen» fører et gyllent seilskip i blått (P. Ganz 1899 s. 171).

Øks kunne bety Norge eller bety Danmark.

Oppfattet som vikingøks var den både dansk og norsk. Henvend 1200 var den i England også kjent som norsk helgenattributt. Olavsdyrkelsen begynte tidlig i England. Et engelsk bokmaleri ca. 1250 (Carrowpsalteret, Yates Thompsons saml. London) har 6 scener av Olavs-legenden, og i de 4 er øksen med. I den siste sitter Olav på trone med krone på hodet og øksen med det lange skaft i hånden (figur 4). Bildene er kanskje malt i Bury St. Edmund klosteret, hvor erkebiskop Eystein hadde bodd da han var landflyktig (Fett, Malerkunst s. 3–5).

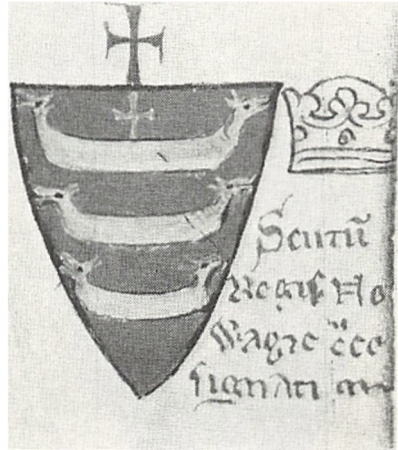
Mathæus av Paris (ca. 1200–1259) har tegnet kong Svein av Danmark til hest idet han inndriver skatt i England (British Museum, Royal MS. 14c VII). Kongen har her *en øks* på våpenkjortelens bryst og en på kjortelen nedenfor beltet. Foran ham fører merkesmannen et utspent banner med en øks (figur 1). Dette er heraldikk i god tidsstil ca. 1250, og er vel bevisst anakronisme, bevisst *licentia poetica*. Mathæus dikter et våpen som han synes kunne passe, og velger en «hache danoise».

Slaget ved Stamford bro 1066 skildrer Mathæus i en innholdsrik tegning

med en mengde personer og situasjoner (Brit. Mus. Royal MS. 11c VII). Harald Hardråde er sentralfigur, er stor av vekst, har hvite *rosen* på sin røde kjortel, har *kronen* på hodet og svinger en veldig øks med vikingtidens fine gravering på bladet. Det synes som han er stått av hesten, og den er sunket sammen. På hestkleidet er *rosen*. Han har *rødt skjold* og i skjoldet tre hvite *øks*, se figur 3. En (ukro- net) rytter med havfruer på skjold og skaberak stormer fram og driver sin lanse gjennom kongens bryst. Like over kongens kronede hode står «Hrois de norwe(gi)e occis(us)» = kongen av Norge blir drept. Det må bety at han som svinger øksen er kong Harald av Norge og at skjoldet med øksene her er norsk kongevåpen. Bak rytteren som dreper Norges-kongen sees en rytter med kongekrone og overskriften «Harand». Det må bety Harald Godvinsson, Englands konge som vandt dette slaget. Han holder sverd, og er ikke i fare. På sadlen hans er en gul løve på blå bunn. I Historia Anglorum tegner Mathæus denne Haralds kongeskjold med blå bunn og gul løve.

Til høyre i Stamford-tegningen styrtes en kriger av hesten, gjennomboret av en engelsk lanse. Den falne har skjold med hvit (?) løve på blå (?) bunn og tre halve løver på kjortlen. Han er ikke konge; på hjelmen står en halv ørn. Han har fått fremtredende plass; er han Harald av Englands bror, opprøreren Toste jarl som falt i slaget? Harry Fett har ment (Malerkunst s. 13) at han er Harald Hardråde. I så fall ville skjoldmerket kunne være den norske løve. Men mannen har ikke krone så han er nok ikke Harald.

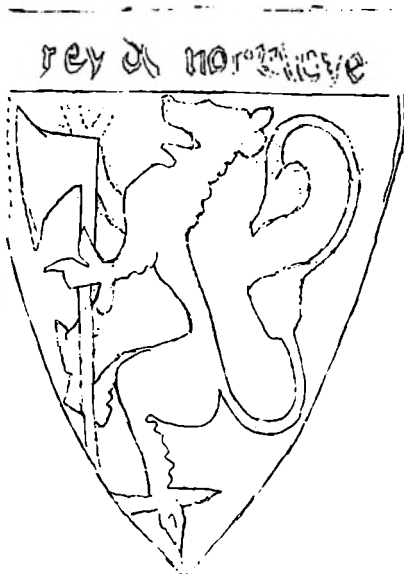
Magnus den Gode druknet, ifølge en engelsk legende, foran et påtenkt Englandstog (1047). Prioeren i Westminster Osbert of Clare skrev i 1138

5. «Scutum regis Norwagie cruce signati». Ved årene 1247 og 1250 tegner Mathæus tre gule skip på rødt som norsk kongevåpen (Brit. Mus. Royal MS 14 c VII; her fra fol. 150). Våpnet står sammen med Aragons, Frankrikes, Englands og Jerusalem, alle kalt korsfarere og med rødt kors over skjoldet.

Sankt Edward Confessors vita, og her faller Magnus, danernes konge, overbord og drukner ved Guds styrelse nettopp da han med en veldig flåte skal legge ut for å gjenerobre England. En forkortet versjon av Osberts arbeid (Cambridge Corpus Christi College MS. 161 fol. 138–152) er skrevet i 1. halvdel av 1200 tallet og har en tegning av den lykkelige ulykke. Stilen likner Mathæus's. Om kongens hals henger hans skjold, i skjoldet er *tre øks* — som altså her betyr gammelt dansk kongevåpen. På skipet sees 4 høvdingskjold; et har én øks, et annet har en løve (figur 2). Om illustratøren her tenkte seg både danske og norske skjoldeiere ombord på kongeskipet kan vi ikke vite.

«le Rey de denmarch» står det skrevet over et skjold med *tre øks* i en

6. Ca. 1280. Til venstre «Kongen av Norge» (le Rey de nor ...) i våpenrullen MS. B 29 hos College of Arms, London. Rød skjoldbunn, løve og øks synes begge å være gule. Skjoldhøyde 34 mm. Til høyre: konturene av det slitte våpen.

engelsk våpenrulle ca. 1280 (figur 11). Og «le Rey de nordweye» over et skjold med løve som holder øks (figur 6). Og «le Rey de man» over et skjold med triskelbein (figur 12). Dette gjelder Englands vakreste våpenrulle «B 29». Norges-våpnet er gjentatt i en yngre kopi, «Fitzwilliam 297» (figur 7).

Dateringsspørsmål har her interesse. Det har vært vanlig antatt at løven hjemme i Norge først fikk øks da et nytt kongesegl ble skåret for Eirik Magnusson etter 9. mai 1280 (kong Magnus døde 9. mai). I så fall må rullen B 29 dateres: «1280 (tidligst 1280) eller etter 1280». Jeg har (1964, «Lagtingssegel» og «Landskapsvåpen» i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder) gitt grunner for en datering av løve-øks-våpnet til ca. 1275 (eller 1275/1280). Ifølge dette vil dateringen «ca. 1280» kunne passe for

B 29, og likeså for den nedennævnte Camden Roll. Det er A. R. Wagner som har gitt denne tidfestingen ca. 1270-1280 og ca. 1280 for B 29 og Camden (Catalogue of English Mediaeval Rolls of Arms, 1950).

Dateringen av Norges øksbærende løve i norske segl har betydning for dateringen av minst 3 viktige våpenmanuskripter, B 29, Camden og den franske Wijnbergen-bok.

Manuskript B 29 hos College of Arms i London inneholder på side 20–27 195 fargemalte skjold som er utklippet av en original pergamentrulle som ble malt ca. 1280 med et innhold som antas compilert ca. 1270–1280. Utførelsen er heraldisk kunst av høyeste klasse. Pergamentrullen inneholdt minst 697 skjold. Utklippene er, før 1669, blitt klebd inn, i tildels tilfeldig orden, i en papirkodeks. Hvert

klipp er en strimmel med 5 skjold på rad. Skjoldhøyden er 34 mm, skjoldene berører hverandre, og eiernavn er skrevet tett over overkanten. Saksen har ofte fortrediget skjoldkonturene, og skjoldinnholdet er ofte slitt og blitt noe utydelig. B 29 inneholder 18 konge- og fyrstelige skjold, 153 skjold for engelske og skotske jarler og adelsmenn og 24 for utenlandske hertuger og grever. På side 20 i den nåværende kodeks (dvs. forrest av pergamentklippene) står 25 skjold i 5 rader. Nr. 3 er Danmark (øks), 6 Kastilia (løve, kasteller), 11 Norge (løve, øks), 12 Aragon (striper), 13 Man (triskel), 21 Kypros (Lusignan-løven). Denne side er hittil ikke publisert.

Manuskript 297 i Fitzwilliam Museum i Cambridge inneholder 697 skjold, fargemalt på pergament i 1400 årene som kopi av den komplette original fra ca. 1280 som de 195 skjold i ovennevnte B 29 stammer fra. Kopien er tegnemessig enkel og tiltalende naiv. Manuskriptet Fitzwilliam 297 inneholder to helt forskjellige våpen for kongen av Norge (løve med øks, og et ravnevåpen, figur 7 og 8).

7. Fra en pergamentrulle (Fitzwill. Mus. Cambridge MS. 297) malt i 1400 årene som kopi av B 29. I denne kopi er Norgesvåpnet rødt med gul løve, blå øks, blått skaft.

8. Et annet våpen, rødt med tre gule ravner, som også betegnes som Norges konges våpen i Fitzwilliam rullen (Fitzw. 297) fra 1400 årene, en gjentakelse av et norsk kongevåpen som stod i de tapte avsnitt i originalen ca. 1280.

Ordene *le Rey de denmarch* i B 29 er (på mitt foto 1937) helt tydelige. I skjoldet sees noenlunde klart *tre øks*er (lyse på mørk bunn) plassert 2 over 1. Tegningen er i god overensstemmelse med Magnus den Godes «danske» våpen i den ovennevnte legendeillustrasjon (MS. i Cambridge) og med Harald Hardrådes «norske» våpen i Mathæus's ovennevnte tegning av slaget ved Stamford bro. Øksform og plassering gir kraftige og vel avveide flater.

Dette Danmarksvåpen er, så vidt vites, ikke kjent fra noen dansk kilde.

Norgesvåpnet i B 29, skjoldet for *le Rey de nordwey*, er rødt med en ukront gul løve som (med 3 labber) holder en gul, langskafstet øks. Fotografiet (1937) viser at våpnet er temmelig slitt og forvitret, fargene er overalt krakelert, men ikke værre enn at konturene noenlunde sikkert kan tegnes opp, slik jeg har gjort (se figur 6). Nabovåpnet for Aragonkongen er bedre bevart; Norge står ytterst, der slitasjonen var større. Den fint utførte fargekopi som College of Arms ga meg

9. Ca. 1280, i midten kongen av Norges våpen (Rey de Norweye) i The Camden Roll (Brit. Mus. Cotton Roll XV. 8). Skjoldhøyde 30 mm. Klar høyrød bunn. Løve og øks er visstnok gule.

i 1937 gir visshet for at bunnfargen er rød; både øksblad og skaft ser ut til å være gule (de er sikkert ikke blå), men her, som for det meste ellers i rullen, er det gule så slitt, at det er vanskelig å skjelve sikkert mellom gult og hvitt. Navnet for Norge leser jeg, under litt tvil om bokstaveringen, som nordwey eller nordwei(e)?.

Løvene i B 29 er frie, spenstige og stolte, tegnet i en eneste stor bue, med kaligrafisk eleganse. De er muntre og er utført av en mann med skarp intelligens. De har klart enhetlig stil, men er samtidig slynget ned på pergamentet med en viss variasjon, ledige og samtidig faste som fjell. De har helere og større buelinje enn hos mesteren Mathæus, er gjort i ett strøk som de var skriftegn, og er mer ubundet av detaljer og anatomi enn hos Mathæus. Men denne frie utfoldelse av kraftlinjer møter en voldsom hindring når løven skal klamre seg til den norske øks. Her oppstår et vanskelig men interessant spenningsforhold – men komposisjonen blir gjennomført med kraft og på tvers av det urimelige

i å presse øks og løve sammen til en figur.

Øks-skaftet holdes med tre labber og slik at en fremlabb synes å strekke seg helt opp på økshammeren og en bakfot er strakt opp langs skaftet. Disse labbstillinger møter vi i norske kongesegl langt senere, i 1358 og tydeligst i 1398. Samtidig er det en viss likhet i detaljer – ragg og klofingrer – med løven i kongeseglet 1285. Den norske løven i B 29 spriker med tærne likesom de andre i denne rullen og lukker dem ikke om skaftet. Øksbladet er bredt, flatefordelingen gjennomført rytmisk.

Våpenrullen viser tydelig forskjellen mellom en riktigt utført malt løve og en plastisk formet løve i et våpensegl.

Våpnet for *le Rey de man* i B 29 er noe slitt (figur 12). Sporer kan ikke skjelves, men brynjemønstret står tydelig og er kraftig markert. Figuren står lys på mørk bunn, Rotasjonen løper, heraldisk korrekt, mot heraldisk høyre. – Et Man-våpen som angivelig er tegnet etter denne (?) rulle, men med gal rotasjon, fins hos Boutell,

English Heraldry 9. ed. 1907 fig. 158.

I katalogen 1936 *Heralds' Commemorative Exhibition 1484-1934* fins to gode fargeplansjer av manuskriptets side 22 og 23 i hel størrelse.

Våpnene i B 29 er som nevnt kopiert i manuskriptet *Fitzwilliam 297*, og Norges løvevåpen er også her rødt skjold med gul løve som holder øks i tre labber, men nå er øksen blå – blad og skaft er blå. Løveformen fra B 29 er gjenkjennelig.

Særskilt interesse har det at *Fitzwilliam 297* gjengir to norske kongevåpen, begge som gjentakelser fra den delvis tapte original av ca. 1280. Foruten løvevåpnet presenteres som Norges konges våpen: på rødt skjold tre gule ravner (figur 8). Forklaringen på disse gullravner kan bare være at de er ment som et eldre norsk kongevåpen og at de er konstruert ut fra tradisjonene fra 1000 årene da Sigurd Orknøjarl førte sin ravnefane og kong Harald Sigurdsson sin «Landødelegger» i angrepene mot de britiske øyer. Edward Confessor hadde i sin tid mynt med kors og fugler på, og Olav Gudrødsson hadde mynt med ravn på. For Edward etterkonstruerte man da i 1200 årene et våpen med kors og fromme duer og det ble et passende motstykke å gi de gamle norske konger den hedenske ravn. Fargene er øyensynlig valgt etter fargene i løvevåpnet.

Norges løvevåpen er malt i en pergamentrulle fra ca. 1280 (Wagners datering, *The Camden Roll* (= *British Museum, Cotton Roll XV.8*). Rullen har 270 navngitte skjold. De er medtatt av slitasje. De er ordnet i rader, 6 i hver rad. Rullen innledes med 18 skjold for keisere og konger. I tredje rad står Norges, plassert mellom et utydelig griffonvåpen for kongen av «Griffonie» og et korsvåpen for kon-

10. Forsøk på å bestemme konturen av bildet fig. 9. Med sikkerhet sees en opprett løve og nedre parti av et langt økskaft. Om her også er små roser omkring løven eller bare rundinger dannet ved forvitring i rødfargen, er høyst usikkert.

gen av «Ermyne» (Armenien), se fig. 9–10. Ordene «Rey de Norweye» står helt tydelige, men skjoldinnholdet er delvis tåkeagtig. Med sikkerhet kan sies at skjoldet er rødt og inneholder en opprett løve, visstnok gul (etter slitasjen fremtrær løven nærmest med bare pergamentets lyse fargetone). Den holder visstnok en langskafet gul øks, man skimter skaftets nedre del, bladet er utvisket. Tegningen er i store, myke drag, med ornamental flatefordeling, men tegneren har kjempet med øksproblemet, og har tapt overfor plassmangelen. Det ser ut som bakbenene er redusert, løven «sitter» på venstre baklegg og fletter høyre sammen med skaftet. Krone har løven neppe. Derimot synes det å være en mulighet for å konstatere roser omkring løven og øksen – noe jeg bare tør si under nokså mye tvil, og da bl. a. fordi jeg ikke har sett originalen men må dømme ut fra en nitid fargekopi jeg fikk fra museet i 1937. Mellomrommene taler for at de lyse flekker som opp-

trær dér virkelig kan være roser – svarende til de som står i våpnet i kongeseglet 1280.

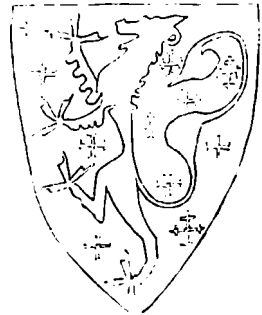
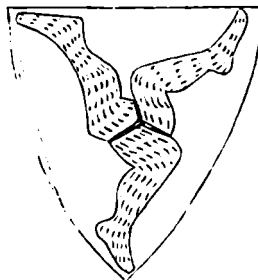
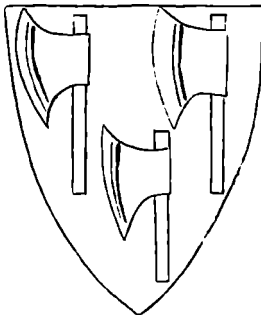
Vi kan her minne om at både rose-ne og øksen ble registrert i England ved tegninger i et register 1323 ff. over brev i det engelske riksarkiv, deriblant noen norske angående ekteskapstraktaten 1289. Her fins en pennetegning av et skjold med den øksbærende og kronte løve mellom roser, åpenbart etter Norges kongesegl av 1280, og en tegning av et skjold som bare inneholder: *en øks på skrå mellom 6 roser* (figur 14). Antakelig stammer denne siste tegning fra et nå tapt norsk kongesegl – det kan ha vært et lite sekret – som hadde øksvåpen uten løve, eller kanskje fra et prinsessesegl for Margrete Eiriksdatter som var valgt til å bli skotsk dronning og skulle ekte Englands tronarving (jfr. F. Palgrave: *Antient Kalendars etc.* 1836 I s. 152 og H. Trøtteberg: *Borg i segl, mynt og våpen*, 1967, s. 21-22).

Først langt senere møter vi et par helt klare tilfelle hvor *én øks alene* utgjør skjoldmerke for den norske kongen eller for den norske erkebiskop og hans katedral: på kongemynt slått av

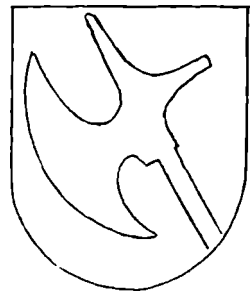
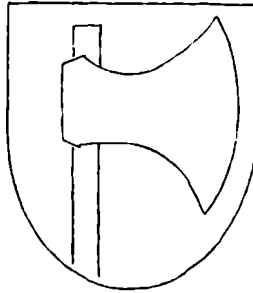
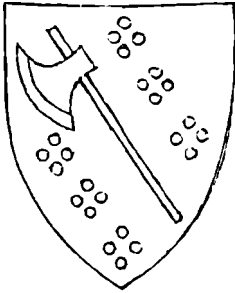
Hans (1483-1513) med øksen *på skrå* (figur 16) og i erkebiskop Olav Trondssons segl 1450 med øksen *rett opp* (figur 15). Fargene for disse øksvåpen er ikke dokumentert.

Øksen var siden vikingtida kjent som et norsk og et nordisk stridsvåpen. Etter sagatekster m. v. nevner Falk (1914 *Altnord. Waffenkunde*) 10 mid-delalderske norske øksetyper som har egne navn, men hovedtypene er «bredøks» og «håndøks». Begge har symmetrisk blad med lett krummet egg. Håndøksen var lett, hadde kort skaft, nokså kort egg, førtes med én hånd og var et daglig våpen som man alltid bar med seg. Den har ikke pigg på hammer eller skaft. Bredøksen hadde lang egg, opp til en alen, var tung og ble svunget med begge hender. Den var landvernets våpen i Norge og Sverige ifølge lovene i 1200 tallet i de to land. Men bredøksen var ikke spesielt skandinaviske, den var også utbredt i Frankrike og Tyskland. En tredje hovedtype, skjeggøksen, har et nedentil forlenget blad. I Norden fans den ofte i tida 700-1000.

Bredøks og håndøks, særlig den siste, ble av utlandet oppfattet som et

11. Ca. 1280, kongen av Danmarks våpen (le Rey de denmarch) i våpenrullen B 29 hos College of Arms, London (jfr. fig. 6). Tre økser likesom i et norsk og i et dansk kongevåpen fig. 2 og 3. — 12. Ca. 1280, i samme rulle B 29 i London, kongen av Man's våpen (le Rey de man). — 13. Ca. 1280, i samme våpenrulle, en av de vanlige frie løvetyper uten noe i labbene (William de Breuse, hvitt på blått, noe slitt).

14. Ca. 1280 (1323). Norges våpen, en øks, fra et norsk kongesegl (eller fyrstinessegl) i 1280 årene, tegnet av en engelsk riksarkivar ca. 1323. — 15. 1450, Nidaros erkestifts våpen, en øks, i erkebiskopseglet. — 16. En øks som Norges eller Sankt Olavs våpen på kongemynt under kong Hans 1483-1513.

spesielt skandinavisk (norsk-dansk-svensk) våpen og et skrekkens symbol. Mathæus Parisiensis taler i 1256 om Danæ secures. Håndøksten kaltes hache danoise, hache de Dannemark, men også hache norresche eller på irsk tuaga lochlannacha (norske økser). Godvin jarl ga Hardeknut et skip med 80 krigere som bar «danske økser».

En refleks av disse oppfatninger fremtrær i 1200-1300 årenes heraldikk. Økser fans da i mange land som skjoldmerker, men Norden, det vil her si Norge, har sin nasjonale form. Økser i tidlige tyske, sveitsiske og franske våpen er vanligvis skjeggøks eller en rektangulær tønnermannsøks, men de kan i England også ligne en nordisk håndøks. Norsk heraldikk har bare håndøksten. Øks finns i ca. 170 norske adels- og bondesegl 1297-1400 og formen er konsekvent den samme håndøkstypen som i riksvåpnet.

I svenske våpensegl 1219-1350 synes øksten å mangle helt. Den fins hos én dansk familie før 1400, og her i skjeggøksform.

Betegnelsen «dansk øks» forekommer langt ned i tiden, i forbindelse med Norges løve. I en trykt, systematisk ordnet våpenbok Le Blason des

Armoiries etc. av Hierosme de Bara, Paris 1628, er Norges våpen en renesanseløve med svevende (!) åpen kronc og en kortskaftet øks som holdes bare med fremlabbene (!) likesom i 1200 årene, og med denne tekst: *NORD-VEGE. De guelles à vn lyon d'or, armé & lampassé & couronné de mesmes tenant en ses pattes vne hache danoise d'argent. Samme løvetegning, tarveligere utført, og med kronen plantet ned på hodet, har Marc de Wilson i La Science Héroïque, Paris 1669 (s. 248-249) med omtrent likelydende tekst som ender: tenant en ses pattes vne hache Danoise d'argent.*

I en statelig engelsk våpenbok av papir fra ca. 1410, «Thomas Jenyn's Book» (Brit. Mus. Add. 40851) er det malt 1,595 skjold og det står beskrivelse ved hvert. Nr. 4 er her Norge, og blasoneringen lyder: «Le Rey de Norwaye port de goules (rødt) a un leon rampant d'or et une hache ireys d'or entre sez pies». Ordene «hache ireys» må vel bety «irsk øks».

Litteratur, se litteraturlisten til forfatterens artikel: Norge, Island, Man og Orknøylene, ad Wijnbergen-manuskriptet, Heraldisk Tidsskrift nr. 20, side 467.

En heraldisk guldhornsafbildning fra 1679

Af Per Hougaard

ET fremtrædende træk ved baroktiden er dens intense dyrkelse af *eftermålet*. Uden hensyn til omkostninger toges alle kunstarter i brug for at værne en afdød standsperson mod forglemmelsen. Dette var også tilfældet, da biskop i Trondheim *Erik Erik- sen Pontoppidan* (den ældre) døde juni 1678. Han gravlagdes højtideligt

i byens domkirke, gravstenen prydedes med en højstemt indskrift, og et endnu eksisterende monument rejstes over graven¹). Universitetet udsendte i oktober samme år et programma funcbre²), og endelig udkom 1679 et anonymt mindeskrift³), hvis titelkobber (fig. 1) viser, hvor vidt man gik i glorificeringen af den afdøde.

1. Titelkobberet til *Vita Erici Ericii Pontoppidani ...* 1679. Sticket er usigneret. Pladen er et selvstændigt arbejde, kun er selve portrættet kopieret efter et stik af Haelweg fra 1673 (1675?). 11,8×6,5 cm. Kgl. Bibliotek.

Stikket har mange detaljer til belysning af tidens akademiske heraldik og skal derfor omtales nærmere. Af hensyn til overskueligheden kommenteres kompositionens elementer enkeltvis og en konklusion søges draget til slut.

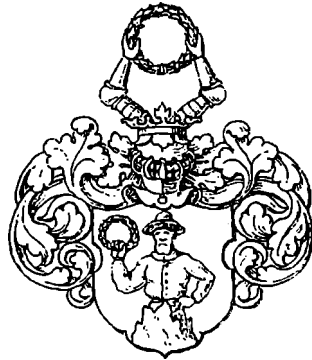
Det egentlige våben: Skjoldet: *blåt skjoldhoved, deri en sol og en aftagende måne begge guld, over et sølvfelt, hvori en rød tretindet mur (?) belagt med en bladkrans smykket med tre liljer. På hjelmen en flyvesfærdig svane stående på et rødt møllehjul.*

I forenklet form findes dette våben på Pontoppidans segl fra 1674 i Rigsarkivets seglsamling⁴). Kransen er i begge tilfælde en fremtrædende figur. Den hentyder formodentlig til, at Pontoppidan 1640 udnævntes til *laurbærkronet poet* af kannik i Lund *Villichius Westhovius*, der som kejserlig paladsgreve havde ret til at give en sådan udmærkelse.

Denne antagelse støttes af analoge tilfælde i samtidens heraldik. Af interesse er her ikke blot *Thomas Kingo's* hjelmtegn fra 1679 (Nyt dansk Adelslexicon s. 333), men også familien *Berings* våbener af 1678 og 1690⁵), fig. 2. Disse føres af slægtninge af »den danske Virgil« *Vitus Bering*, der ifølge familieoptegnelser var *poeta laureatus*⁶). Skønt våbenerne er ment talende (Bjerg-ring), viser de ikke en ring, men en laurbærkrans. En sådan ses også på hjelmen af *Hans Jørgensen Sadolins* digtervåben fra 1570 (sst. s. 338).

For at tilkendegive Pontoppidans biskeoppelige værdighed er hans personlige våben lagt på *Trondheim bispestols mærke* (fig. 3): to øksce og et kors, hvis tinkturer oplyses af den anvendte skravering.

Det her omtalte våben fik en ejendommelig skæbne. Denne kan klarlægges via Erik Pontoppidan-stikkens

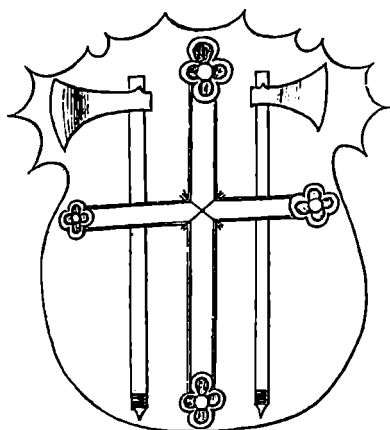

2. Et digtervåben med laurbærkrans: Bering (II). Officielt udsiedtes patentet 1671, medens *Vitus Bering* endnu levede, men dette er en antedatering. Våbenet tildeltes digterens søn 1690. Efter *Storck*.

kronologi, der først med dateringen af fig. 1 til 1679 lader sig etablere.

Det ældste Erik Pontoppidan-stik dateres — med en vis usikkerhed — til 1673⁷) og har signaturen *A. Halweg*. Med signatur, men uden datering, er denne plade senere benyttet igen⁸) og har nu bl. a. fået tilføjet tre våbener (se figur 4). Disse stammer alle fra 1679-kompositionens midterparti: Ikke alene er bispesædets symbol udskilt og gjort mere imponant, men bispens eget mærke er tillige *opsplittet i to helt forskellige våbener*. Det ene føres endnu af den yngre slægt Pontoppidan. Det andet er knyttet til navnet *Lilienkrantz*.

Biskop Pontoppidan havde én overlevende søn: *Valentinus Ericius Pontoppidanus* kalder han sig på sin i 1679 udgivne disputats⁹). Det er denne unge mand, der tre år senere på sit pas bruger det ædelt klingende navn *Lilienkrantz*¹⁰). Det ses af fig. 4, at han tillige har fulgt navneændringen op med et talende våben, sammenfat af fædrenevåbenets fornemste bestanddele. Pontoppidan-våbenets de-

3. Trondheim bispestols våben: et kors lagt på to (Olavs)økser med fravendte blade. Fra G. Schønings beskrivelse af Trondheim domkirke, 1762.

ling — og dermed omarbejdelsen af Haelwegs plade — kan tidligst sættes til 1682; snarere noget senere, idet Lilienkrantz-våbenets påskrift hentyder til Italien. Her opholdt Lilienkrantz sig 1684-89 (?) som dansk resident i Venezia.

Muligheden for, at det ikke drejer sig om en våbendeling, men om genudskillelse af et oprindeligt slægtsvåben (insignia gentilitia, fig. 4 midterst) kan ikke helt afvises. Den omstændighed, at biskop Pontoppidan har ført mindst to forskellige våbener (seglets af 1674 og et firdelt våben med det dobbelte hjelmtegn¹¹), tyder dog på, at han både med hensyn til slægtsnavn og våben har følt sig frit stillet over for familien — ligesom senere hans søn.

Valentin Lilienkrantz (1661-1711) er uden tvivl ophavsmand til det stik, der bærer hans våben. Stikket præges af en sans for symbolik (tvedelingen af fædrenevåbenet) og en dvælen ved ærestegn (udpenslingen af bispestedets

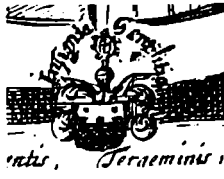
mærke), som genfindes på mindebladet af 1679. Sandsynligvis har Valentin også — trods sin ungdom — medvirket ved udformningen af dette. Denne antagelse, der forudsætter København som udgivelsessted, støttes af, at Valentin i sine breve viser interesse for arkæologi og national heraldik¹²). Som eneste barn var han tillige den nærmeste til at holde faderens minde i hævd. Mindeskriftets meget rosende omtale af Valentin (s. 71-72) udelukker ikke hans medvirken, da denne passus stammer fra universitetsprogrammet¹³).

Den relative sikkerhed omkring bispens våben omfatter ikke kompositionens mærkeligste dele, skjoldholderne, hvis komplekse opbygning vanskeliggør en entydig tolkning.

Den dextre skjoldholder: *En panserklædt(?) havmand støttende skjoldet med et smalt sølv (hvidt?) kors, medens han med sin højre arm holder et bredt vødt kors og et horn.*

Havvæscener med blæseinstrumenter er ikke ualmindelige¹⁴), men en nøjere betragtning af hornet viser, at det her drejer sig om et *bestemt* horn, nemlig *det i 1639 fundne (»lange») guldhorn!* (se fig. 5 og 6) — en detalje, der giver stikket interesse udover det rent heraldiske.

Gallehus-fundet 1639 affødte ikke blot en stedse voksende speciallitteratur¹⁵), men satte også andre spor. Findestedet afmærkedes på *Joh. Meyers Sønderjyllandskort* fra 1644 og 1652¹⁶), den udvalgte prins' enke lod fremstille et guldhorn til eget brug¹⁷), og en elfenbenskopi er fundet i Rusland¹⁸). Til disse sekundære vidnesbyrd om guldhornsinteressen må stikkets gengivelse regnes. Dens værdi for forskningen er ringe — end ikke det nylig diskuterede problem om guldhornenes smøning¹⁹) er den tydelig nok til at be-

4. Tre våbener på et Pontoppidan-portræt fra ca. 1686. De er resultatet af en tredeling af 1679-stikkets midtergruppe (fig. 1). Under Lilienkrantz-våbener (til højre) læses: »Palatii Lateranensis«. Hvilken relation Lateranpaladset har til Lilienkrantz' Italiensophold er uvist. Det reducerede Pontoppidan-våben (i midten) betegnes slægtsvåben (insignia gentilitia). Kgl. Kobberstiksamlng.

lyse. Snarere søjes med dette stik endnu en gåde til de mange, der omgiver vore tabte klenodier.

Den brynjlædte havmand kan formentlig opfattes som et sømagtssymbol og – via sine attributer – tillige som et nationalsymbol for Danmark. Herfor taler ikke alene de to kors, der tilsammen udgør dannebrogskorset, men også i høj grad guldhornet. Dets danske oprindelse hævdedes allerede kraftigt af Worm²⁰) og det benævntes snart: *tuba danica* og *cornichen danicus* af henholdsvis E. Randsdøl og P. Winstrup, begge 1644²¹).

En oversættelse af Winstrups arbejde har titlen »Den danske Hornblæser«²²), og få var mere egnede til at lignes ved denne betegnelse end Erik Pontoppidan, der med sin »Grammatica danica« 1668 gjorde en pionerindsats for modersmålet.

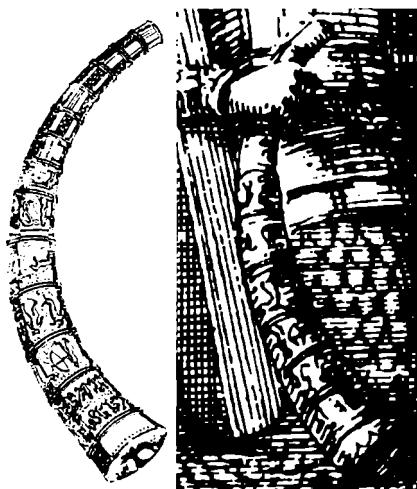
Det vidner om megen omtanke, at havvæsens traditionelle blæseinstrument er erstattet med et fortidsminde, som Pontoppidan i levende live interesserede sig for. Denne hans interesse sandsynliggøres ikke blot ved Pontoppidans omgangskreds²³), men fremgår uomtvisteligt af hans grammatik, hvor ordet »guldhorn« nævnes og vedføjes

en lille (men altomfattende) bibliografi²⁴) uden forbindelse med teksten i øvrigt.

At kompositionen tilstræber både en visuel og en ideal balance mellem skjoldholderne skal søges vist under behandlingen af den sinistre skjoldholder: *En af sort, blå, guld og rødt tværdelt grif holdende en sølvøks i højre forklo og med de tre andre lemmer en krumøks, hvis skaft ender i en lille menneskefigur. Feltet mellem krumøksens skaft og griffens krop er heraldisk udfyldt af: to (blå) bølger i guld; over øverste bølge ses tre røde hjerter 2,1, mellem bølgerne seks røde hjerter 3,3.*

Griffen er af førklassisk oprindelse og omtales hos flere af oldtidens forfattere; en af disse, *Aelian*, beskriver den som sort, med rødt forparti, hvide vinger og mørkeblå hals²⁵). Skønt overensstemmelsen ikke er fuldkommen, forklares skjoldholderens ejendommelige tingering muligvis af denne beskrivelse.

Oprindeligt mentes griffen at leve dybt inde i Asien i de »hyperboræiske bjerge«, men disse henlagdes stundom (f. ex. hos *Adam af Bremen*) til Norden²⁶). Fabeldyret omtales da også

5-6. Sammenstilling af Worms guldhorns-afbildning (Monumenta Danica 1643) og havmandens horn fra fig. 1. Ligheden er umiskendelig. Krumning og leddeleling er ens, og skønt ornamentikken på Pontoppidan-stikkets kun ca. 2 cm store gengivelse blot er løseligt antydet, vises en afgørende detalje: den takkede udsmykning ved hornets store åbning.

udførligt i *Olaus Magnus'* værk fra 1555 om de nordiske folk (IX, 27). I 1648 anvender Erik Pontoppidan ordet »hyperborealis« i forbindelse med *Finmarken*²⁷⁾, og andetsteds i tidens panegyrik nævnes en forbindelse mellem griffen og norden²⁸⁾.

Det er derfor muligt, at griffen på fig. 1 skal symbolisere det Yderste Norden, men også dette sindbillede får en national drejning ved tilføjjelsen af krumøksen. Denne henleder ikke blot tanken på *Norges* våben, men derigennem også på landets helgenkonge *Sct. Olav*, til hvis hovedkirke en betydelig del af Pontoppidans præstegerning var knyttet.

Menneskeskikkelsen på øksens skaft er muligt afledt af en lignende figur, der ved en fejltagelse havde fået plads

i et af Trondheims da anvendte segl²⁹⁾.

Løven med krumøksen havde en vis udbredelse i tidens norske heraldik. En variant førtes fra 1655 af *Ulrik Frederik Gyldenløve* og blev 1671 våben for dennes norske grevskab *Laurvigen* (N.A.L. 105); tillige indgik den uantastet i *Kristianssands* byvåben af 1641³⁰⁾. Når man på stikket har vraget et så velkendt Norges-symbol, skyldes det muligvis ønsket om en vis tidsmæssig overensstemmelse mellem skjoldholderne.

I Worms *Monumenta Danica* menes den store *Jelling-sten* at være smykket med Norges løve, der imidlertid i Worms gengivelse (fig. 7) slående ligner en grif – og også tidligere er beskrevet som en sådan³¹⁾. Opfattes den sinistre skjoldholder som afledt af Worms *Jelling*-afbildning, vil den have samme »antikvariske« valeur som sin guldhornsbærende pendant³²⁾.

Som en vis støtte for en sådan indre sammenhæng mellem skjoldholderne tjener det mærkelige *hjerter/bølge-motiv mellem griffens ben*. Dets tinkturer og hjerternes antal peger mod det danske rigsvåben, hvis hjerter – med et vist modepræg – forekommer flere steder i datidens heraldik³³⁾. Sammen med to bølger ses ni hjerter dog kun ét sted: på guldhornets 7. ring (fig. 8). Formodentlig er hjerter/bølgevåbenet konstrueret over disse guldhornsornamenter og har derfor nok en mening, men næppe et navn³⁴⁾.

Hjerterornamenterne var for Worm (Mon. dan. 429) beviset på guldhornets danskhed, og han tilsluttede sig den ældre tradition, hvorefter hjerterne symboliserede ni jydsk sysler³⁵⁾. Analogt hermed hentyder stikkets ni hjerter måske til lokaliteterne i Pontoppidans *norske* bispetitatur, der opregner ni områder³⁶⁾.

Sammenfattende kan siges, at skjoldholderne formodentlig sigter til Pontoppidans tilhørsforhold til Danmark og Norge samt til hans dobbelte indsats som sprogforsker og prælat.

Ovenstående er en neutral tolkning: det kan imidlertid ikke udelukkes, at kompositionen tillige rummer en dybere, mere engageret symbolik – i lighed med tidens emblemer, hvor man skelnede mellem flere lag meninger.

Så ejendommelig den sinistre skjoldholder end er, har den dog meget tilfælles med et næsten samtidigt dansk-norsk våben: *grev Griffensfelds* af 1673 (fig. 9), der både viser griffen med krumøksen og (7) røde hjertes.

I modsætning til Pontoppidan-kompositionen er disse motivers betydning i *grev Griffensfelds* våben klar: hans grevskab lå i Norge, og våbenet udformedes så bevidst i lighed med kongehusets, at griffen med øksen er at opfatte som en brisure af Norges våben³⁷). Oprindelig var griffen for *Griffensfeld* dog ikke noget Norgessymbol, idet han førte den, mens han endnu *Schumacher* og ikke havde besiddelser i Norge³⁸).

Når Pontoppidans skjoldholder ikke straks er sat i forbindelse med *Griffensfeld*-våbenet, men søgt forklaret ud fra en »antikvarisk« baggrund, skyldes det dels hensynet til kompositionens indre sammenhæng, dels det faktum, at i 1679 var *Griffensfelds* stjerne ophørt at stråle. Han sad fængslet på tredje år, og hans sindrige våben var sønderbrudt af bøddelen.

Alligevel er ligheden så stor, at man ikke ganske kan se bort fra en vis forbindelse.

I hvor høj grad Pontoppidans karriere skyldes *Griffensfeld* er uklart, men med sin interesse for det danske sprog har kansleren formodentlig været

grammatica danica's forfatter venligt sindet. *Griffensfeld* tog livlig del i og havde stor indflydelse på kirkelige sager; han siges at have medvirket afgørende til besættelsen af Trondheim bispestol med Pontoppidans forgænger *Arnoldus de Fine*³⁹). Muligvis udvirkedes også Pontoppidans kaldelse til bispeembedet af *Griffensfeld*. En af bispens ærestitler skyldtes utvivlsomt kansleren, der som universitetspatron tog initiativet til den store doktorpromotion 1675. Her kreeredes Erik Pontoppidan, skønt fraværende, til dr. theol. honoris causæ.

Fire dage efter festligheden overrakte de tilstedeværende æresdoktorer kansleren et guldbæger med en grif på låget (A. D. Jørgensen II, 190) – muligvis skal sticket opfattes som en allegorisk taknemmelighedsytring af lignende art.

Bemærkelsesværdigt er nemlig, at griffen med øksen ellers alene kendes

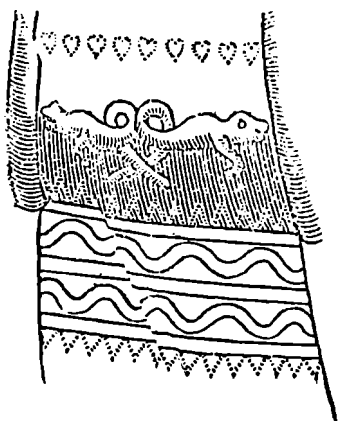

7. Worms gengivelse af den store Jellingsten. Norge nævnes i indskriften under dyret, der af Worm omtales som: »Leo . . . , qui adhuc Norvagia exhibit insignia« (:løven som endnu i vor tid udgør Norges våben). På træsnittet ligner dyret mere en grif end en løve. Fra *Monumenta Danica*, 1643.

fra Griffenfjelds grev våben, og at griffens tinkturer på stikket svarer til Griffenfjelds tjeneres liberi (Vaupell II, 100). Også hjerte/bølge-konstellationen får her en vis betydning, idet hjerterne i Randulfs, Winstrups (og P. Hermansens) guldhornstolkninger symboliserer den *endelige* dom (judicium extremum); hos de sidstnævnte betyder floderne tillige evigheds lykosalighed⁴⁰). Sluttelig er der en lighed mellem stikket og en medalje til Griffenfjelds ære — se fig. 10⁴¹).

En sådan af klassiske myter skjult reverens til den faldne storhed er netop i 1679 ikke usandsynlig, idet man da med en vis optimisme arbejdede på fangens løsladelse og endog tilkendegav sit håb i et digt (A. D. Jørgensen II. 449–50).

Et camoufleret taknemmelighedstegn kunne meget vel komme Pontoppidans ambitiøse søn til gode, hvis Griffenfjeld kom til nåde igen — men mere end en hypotese kan oven-

8. Guldhornets 7. ring (efter Worm) med bl.a. ni hjerter og to bølgelinier — bestanddele, der også ses i våbenet på fig. 1 mellem griffens ben.

stående ikke blive, selv hvis det skitse-rede forhold mellem kansleren og biskoppen senere skulle verificeres.

Pontoppidan-stikkets hovedformål har dog været at glorificere den afdøde — og derigennem hans efterladte. I mangel af de lykosaliggørende 16 aner var den dybsindige symbolik velegnet hertil for en akademiker. Hvis Pontoppidans søn er stikkets op-havsmand, kan den opfattelse ikke helt tilbageholdes, at stikket er spiren til den adels-myte Lilienkrantz opbyggede om sig selv⁴²).

Også på denne baggrund er guldhornet velvalgt, idet sagnomspundne horn kastede glans over flere kendte familier, f. eks. *Trolle* og *Gyldenstieme*⁴³) og især *de oldenborgske grever*, hvis horn noget senere spillede en vigtig rolle ved ansøgning om adel-skab⁴⁴).

Tidligere havde man også ved vilkårlig brug af virkelige oldtidsminder fremhævet sin slægt. I 1611 opsatte den svenske rigsantikvar *Joh. Buræus* en med autentiske runeindskrifter smykket, heraldisk mindeplade for sin familie — med det resultat, at 7 grevelige, 11 friherrelige og 72 adelige familier 150 år senere mentes at nedstamme fra de dér nævnte — aldrig eksisterende — forfædre⁴⁵).

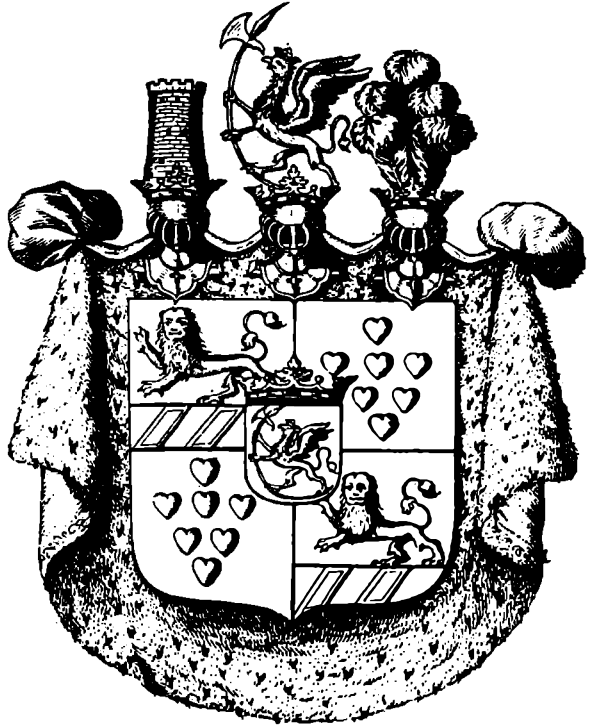
Helt så heldig var Lilienkrantz ikke — han døde 1711 uden afkom, men opnåede dog, at næsten alle, selv de mest seriøse, sekundære kilder omtaler hans adelskab som en given ting.

Hans omsorg for eftermælet har således ikke været forgæves.

Noter og henvisninger

- 1) G. Schønning: Beskrivelse over ... Domkirke i Throndhjem, 1762, s. 205, 217. Cf.: H. F. Rørdam i Kirkhist. Saml. 4 R, II, s. 257-59.

9. Grev Griffenfelds våben af 1673. Både motiver og tinkturer (se: N.A.L. s. 99) er inspireret af kongevåbnet. Særlig bemærkes hjerteskjoldet og 2°-3°, hvis indhold genfindes på Pontoppidan-stikket af 1679 (fig. 1.). Fra P. H. Resen: *Descriptio Samsøæ*, 1675 Kgl. Bibliotek.

- 2) Dateret 4/10 1678. Forfattet af *Matthias Jacobæus*? (Påskrift i samlingsbd. H2, stor fol. på Kgl. Bibl.).
 - 3) »Vita Erici Ericii Pontoppidani Præsulis Nidrosiensis«. Uden trykkested. Titeltavlen tilhørsforhold oplyses ikke hos Strunk (nr. 2191) eller Westergård (nr. 9194), der beskriver Kobberstiksamlingsens *defekte* eksemplarer (dette gengivet i A. Pontoppidan: Den yngre Slægt Pontoppidan, 1931, s. 29).
 - 4) Seglet er uegnet til gengivelse. I skjoldet: en sol og en måne over en oval (krans). På hjelmen: en svane. Indskrift: E E P.
 - 5) Cf.: H. F. Rørדם i *Hist. Tidskr.* 5, I s. 78-79, 642-47 og C. F. Bricka i *Personallhist. Tidskr.* 3, I s. 147 ff.
 - 6) V. Bering: *Delinatio stirpis Beringianæ*, 1749 (men *ikke* i digterens selvbiografi i *Vinding: Acad. Haun.* 1655).
 - 7) Westergård 9191. Cf.: J. Sthyr: *Kobberstikkeren Albert Haelweg*, 1965, s. 223.
 - 8) Westergård 9192.
 - 9) »De philosophia in genere...« 1679.
 - 10) L. Bobé: *Moritz Hartmann...*, 1933, s. 159, 221.
 - 11) Cf.: A. Pontoppidan op. cit. s. 30.
 - 12) *Personallhist. Tidskr.* 3, III s. 195-96 og J. Bircherods dagb. v. Molbech, 1846, s. 229.
 - 13) En anden mulighed er *Holger Jacobæus* (1650-1701), ovennævnte *Matthias'* broder, hvis fader Pontoppidan dedicerede en del af »*Bucolica sacra*« 1643. *Jacobæus'* interesse for heraldik og symbolik fremgår af hans »*Rejsebog*« udg. af V. Maar 1910, hvor f. eks. det oldenburgske Horn nævnes s. 28. *Jacobæus* besøgte så sent som 1692 et medlem af familien Pontoppidan (sst. s. 176).
- Denne slægts forbindelse med den an-

- tikvarisk interesserede familie *Bircherod* synes at være senere end 1679 og har derfor næppe betydning.
- 14) Cf.: G. K. Brøndsted: Havfruens Saga, 1965, s. 186-87 (Frederiksborg Slot).
- 15) Det lettest tilgængelige oversigtsværk er: Johs. Brøndsted: Guldhornene, 1954.
- 16) P. Lauridsen: Hist. og topogr. Oplysninger om Guldhornsfundene ved Gallehus, Årb. n. Oldk. 1908.
- 17) G. Boesen: Et guldhorn fra den udvalgte prins Christians hof. Kultur-minder. Ny række bd. II, 1957.
- 18) P. Købke: Et Museumsfund vedkomende Guldhornet fra 1639. Årb. n. Oldk. 1900.
- 19) Først omtalt af S. A. Andersen: Guldhornene . . . , 1945, s. 19-20. Cf.: O. Voss i Skalk nr. 6, 1967 og Berl. Tidn. 25/2 1968 (C. Gydesens rekonstruktion).
- 20) (De auro Cornu . . . , optrykt i:) Danicorum Monumentorum libri sex, 1643, s. 429.
- 21) E. Randulff: Tuba Danica . . . , 1644. P. Winstrup: Cornichen Danicus . . . , 1644.
- 22) Den Danske Hornblæser . . . aff en/som Paa Herren Haaber (= P. Hermansen), 1644. Til sammenligning kan tjene, at P. Dass' digt »Nordlands Trompet« påbegyndtes ca. 1680. Endnu i dag bruges udtrykket »Jyllands Trompet« om dr. phil. Jens Kruuse.
- 23) Pontoppidan kendte P. Winstrup (cf.: dennes »Epigrammatum libri tres«, 1653, s. 1032-33) og S. H. *Stephanus*, som brevvekslede om guldhornet med Worm. Også denne har Pontoppidan måske truffet (Breve til og fra Ole Worm III, 1968, s. 16).
- 24) Grammatica Danica . . . 1668 s. 427: . . . »et horn af guld/et guldhorn. De Aureo Cornu in Cimbria a Christina Svenonia Anno 1639 invento scripserunt viri clarissimi, D. D. Olaus Vormius, et post eum D. D. Petrus Vinstrupius, D. M. Envaldus Randulff, D. Paulus Egardus, & in Italia D. Fortunius Licetus« I samme bogs indledningsdigte skriver A. Bording over et ordspil om at have *tre hjerter* i bry-
- stet, men digtet har næppe forbindelse med stikket.
- 25) Aelian: On the Characteristics of Animals. Ed. A. F. Scholfield, 1958-59, I, s. 241 (= IV, 27).
- 26) Cf.: J. Bernströms artikel: grip i Kulth. leks. f. nord. middelalder V, 472.
- 27) I: Panegyris . . . Friderico III, 1648, blad D2 v.
- 28) Th. Bartholin: Regiæ Academiæ Hafniensis gratulatio . . . Griffenfeld, 1674, s. 37.
- 29) H. J. Huitfeldt-Kaas: Om Throndhjems Byvaaben s. 5 (i: Festskrift i Anl. af Throndhjems 900 Aars Jubil. 1897).
- 30) H. Trætteberg: Norske byers våpen og merker. Norsk Hvem-Hvad-Hvor 1953, s. 145.
- 31) L. Jacobsen: Jelling-stenenes historie gennem tusind år, særtr. af »Tilskueren« jan.hefte 1936, s. 20.
- 32) En anden mulighed er, at griffen er inspireret af våbenet for *Bjarkøyætten*, der i middelalderen var Norges førende familie og tilknyttet nordlandene — f. ex. Pontoppidans præbende *Trondenæs* (Antiq. Annaler I, 259, 1812). *Troms* fylkesvåben er afledt heraf (1930) (cf.: (H. Trætteberg) Fylkesmerker . . . , 1930, s. 29).
- 33) Mest i forb. m. kongehuset: *Grevinde Moth* (1677), *Moth I* (1679). Cf. også Frederik III's tysk gifte døtres segl (1666 ff), hvis hjertesymbolik A. D. Jørgensen tilskriver Griffenfeld (Grandjean: Danske kongl. segl . . . , 1951, tlv. 17). Se også *Hammerum* herredssegel 1648 (samme: Danske Herreders segl, 1946, pl. 6, p).
- 34) Mærket kunne ikke identificeres via Norges Riksarkiv (brev 4/2-69). I en fri komposition er hjerter og bølger brugt nationalt i *J. Therchildsens* bølgeliniefrimærke 1905-33 (AFA:L).
- 35) Cf.: J. Jakobsen: »Jyllands våben«, Vejle Amts Aarbog 1964, s. 17-20.
- 36) »Vita« s. 12.: . . . »Pontoppidanus Ingentuæ *Metropolitana Nidrosiensis* Præsul . . . & *Trondia ac Nordlandia* . . . superintendens Regius, *Finmarkia*

- Provisor, Vice-Dominus Parochialis de Trondenes, Lødingen & Strinden, Prælatus de Flakke & Præbendorator S. Andræ de Hojem . . .
- 37) A. D. Jørgensen: Peter Schumacher Griffenfeld II, s. 176-177, 1894.
- 38) O. Vaupell: Rigskansler Grev Griffenfeld, 1882, II s. 213.
- 39) L. Daae: Throndhjem Stifts gejstlige Historic . . ., 1863, s. 123. note 1.
- 40) Tuba Danica s. 62, Cornichen Danicus s. 45, Danske Hornblæser s. 64, 66.
- 41) A. D. Jørgensen II, s. 187. G. Galster: Danske og Norske Medailler og Jetons ca. 1533—ca. 1788, 1936, s. 74.
- 42) Herfor taler også, at ordet *armiger*

10. J. Hercules' (?) Griffenfeld-medalje (1674). »Diana er med de tre Løver, *Trefork*, Overflødighedshorn og Kongekrone en omskrivning for Dania: Danmark, medens Apollo med de to Globes hentyder til Kongen over Tvillingrigerne med »Griffen« ved sine Fødder« (G. Galster. Udhævningerne skyldes nærværende forfatter). Skjoldholderens attributter og opstilling minder om Pontoppidan-sticket af 1679. Den Kgl. Mønt- og Medaljesamling.

- (der bl.a. betyder væbner — se: W. Christensen i *Hist. Tidsskr.* 8, III Tillægshæfte 1913, s. 40-42) er sat i forbindelse med Erik Pontoppidans fader i »Vita«, mens dette ord ikke bruges i »Vita«s forlæg: universitetsprogrammet (lin. 15).
- 43) S. T. Achen: Trolle-våbenet, H.T. 11, 1965, (Wielandt) *Nye Tidender om Lærde og curieuse Sager*... 1725, s. 307-10.
- 44) B. Liisberg: Det såkaldte Oldenborgske Horn, *Arb. f. nord. Oldk.* 1925, s. 259.
- 45) N. Casström: *Diss. de utriusque Falonis Bure meritis in patriam, 1746*, s. 25-28. Afb. i H. Hildebrand: *Minne af ... Johannes Bureus, 1910*, s. 224. Cf.: *Bygdén i »Samlaren«* 11. årg. 1890.

En særlig tak skylder jeg museumsdirektør *Jan Voigt*, Trondheim, der beredvilligt har formidlet forespørgsler i Norge.

Ny redaktør af Heraldisk Tidsskrift

Fra og med dette nummer skifter *Heraldisk Tidsskrift* redaktør. De første tyve numre, fra et forsøgsvis udsendt 40-siders nummer i 1960 til et — når vi selv skal sige det — brusende 72-siders-med-farveplanche i 1969, blev redigeret af forlagsredaktør *Sven Tilo Achen* i København. Med nr. 21 er redaktørposten, med dens glæder og skuffelser, overtaget af major *Olto Haxthausen*, Snesere i Sydsjælland. De to redaktører ses her sammen, fotograferet af Jan Rancke uden for Vittskövle kirke, under en heraldisk ekspedition til Østskåne i november 1969. Det er Achen dexter og Haxthausen sinister.

Heraldisk litteratur siden sidst

Irland

Kennedy's Book of Arms, 204 sider; udgivet af Achievements Ltd. (ved Cecil R. Humphery-Smith), 82 Northgate, Canterbury, Kent, England, 1967. Indbundet i hellærred, pris: 88 sh.

Patrick Kennedy var persevant ved den irske Sankt Patricks Orden og våbenmaler hos *Ulster King of Arms*, under hvem hele Irlands heraldik dengang sorterede. I årene op til 1816 udarbejdede Kennedy en samling tegninger af irske våbener, først og fremmest kopieret efter hvad der var indregistreret hos *Ulster*. Gennem de følgende hundrede år benyttede enkelte heraldikere Kennedys materiale, men sin egentlige, meget store betydning fik det først i vort århundrede, efter at en stor del af *Ulster*-embedets heraldiske registre var gået til grunde i 1922 under den irske frihedskrig.

Den foreliggende bog er en facsimile-udgave af Kennedys tegninger. Værket omfatter ca. 1850 våbengengivelser, udført i en spinkel, ganske graciøs streg, uskraveret, men med tilskrevne angivelser af tinkturer. Enkelte af bogens våbener er tegnet i større format samt med hjelm, skjoldholdere, eventuelle ordner m.m., men langt de fleste består blot af skjold, hjelmfigur og valgsprog. Rækkefølgen forekommer tilfældig, men bogen indeholder et alfabetisk register. Våbenerne tilhører for 95 %'s vedkommende Irlands *gentry*; dertil kommer en række våbener for den betitlede adel og højadelen, for enkelte irske steder, samt for *Israels* tolv stammer! Ud over slægtens eller, undtagelsesvis, personens navn gives der normalt ingen genealogiske oplysninger.

Hvordan er den irske heraldik? Den som blader bogen igennem, får et indtryk. Hjorten er meget almindeligere end

i Skandinavien, og en anden karakteristisk våbenfigur består af to oprejste løver (eller andre dyr) vendt mod hinanden og ofte holdende et eller andet mellem sig, en hånd, et kors, et sværd eller et tårn. I øvrigt må det siges, at samlingen som helhed virker monoton. I snese og atter snese af tilfælde er to eller flere våbener simpelt hen éns (muligvis bortset fra farverne), og det britiske »tre-tal« — tre figurer anbragt to, én, evt. i forbindelse med en sparre — har taget fuldstændig overhånd; formodentlig genfindes denne konstellation i mellem en fjerdedel og halvdelen af alle værkets våbener!

Enkelte af bogens slægter har fundet vej til Danmark eller danske besiddelser, således Tuite, Bourke, MacCarthy og Christnass, sidstnævnte vistnok den slægt som forfatteren Walter Christmas tilhørte.

S.T.A.

Nordamerika

William H. Whitmore: *The Elements of Heraldry ... with an Essay upon the Use of Coat-Armor in the United States*, 114 sider; Boston 1866. Fotografisk optryk, Charles E. Tuttle Co., Vermont 1968. Indb. 2.50 dollars.

Den første halvdel af bogen gennemgår heraldikkens, nærmere betegnet den engelske heraldiks system, især de dele af dette som i 1600- og 1700-tallet førtes med udvandrerne til Ny England og de andre kolonier i Nordamerika. Man kunne vente at dette afsnit ikke ville bringe noget nyt, og det gør det heller ikke i sin strikte gennemgang. Derimod er der saltkorn at finde dels i forfatterens bedømmelse af systemet, som er præget af forfriskende amerikansk sund sans, dels

i hans eksempler, som alle er hentet fra våbenførende amerikanske familier.

Sådanne eksempler udgør det egentlige emne i bogens andet afsnit, der handler om familieraldikken i Ny England, op til 1776 som del af de engelske kolonier, efter 1776 som del af Nordamerikas Forenede Stater. Bevaret heraldisk materiale går tilbage til første halvdel af 1600-tallet og repræsenterer både kendte og ukendte navne. Blandt de kendteste er familien Franklin, hvis våben (i hvidt felt en rød skråbjælke mellem to afrevne røde løvehoveder; på bjælken en delfin mellem to fugle) bl. a. førtes af Benjamin Franklins broder John. Måske det berømteste af alle amerikanske våbener. George Washingtons to røde bjælker under tre røde stjerner i hvidt felt (muligvis udgangspunktet for *Stars and Stripes*) omtaler Whitmore derimod ikke. Han interesserer sig kun for Ny England, og Washington var fra Virginia!

Hans heraldiske kilder består især af gravsten, signeter og sølvtøj. Blandt kolonisterne var der både signetstikkere og gravører. Men der var også regulære våbenmalere, *heraldry painters*, som bl. a. malede våbener på vogudøre. Det er vistnok en sådan karetmaler, John Gore (født 1718), man kan takke for en veritabel våbenbog, formodentlig udarbejdet senest i 1760'erne, men byggende på materiale som i Nordamerika går tilbage til 1600-tallet og i England langt længere. I øvrigt omfattede Gores våbenbog ikke kun våbener for folk af engelsk afstamning, men tillige mange andre. Hvor mange våbener den omfatter i alt, oplyser forfatteren ikke, kun at der er 71 fra Boston og omegn.

Alle de våbener forfatteren beskriver og gengiver stammer fra Europa. At mange tidlige amerikanere lagde sig våbener til, som de selv havde komponeret og som ikke var godkendt af hjemlandets heraldiske myndigheder, lægger han ikke skjul på, men han tager afstand fra en sådan fremgangsmåde og omtaler ingen af dem. Det kunne ellers have været interessant at vide noget om dem.

S.T.A.

Bayern

Klemens Stadler: *Deutsche Wappen. Bundesrepublik Deutschland*. Band 6: *Die Gemeinewappen des Freistaates Bayern 2. Teil M-Z*; 110 sider, med 400 afbildninger i farver af Max Reinhart; Angelsachsen-Verlag, Bremen, 1968; pris: DM 9.80.

For tre år siden var der ca. 1900 kommuner i Bayern, som havde våben. I dag er der 2200. En tredjedel af disse våbener er offentliggjort i serien »Deutsche Wappen«, den første halvdel af alfabetet i Band 4, som omtales i Heraldisk Tidsskrift nr. 14 p. 177, 1965, den anden halvdel i Band 6.

Som de øvrige bind i serien er det en nydelig bog, i smukke farver og med en god, oplysende tekst. Men den heraldik den byder på, er ikke særlig underholdende. Ca. 60 % af bogens våbener er helt eller delvis afledet af våbenmærkerne for kommunernes tidligere feudalherrer; det var blot en håndfuld slægter som dominerede, og dette har sat sig sine monotone spor: 38 våbener indeholder Wittelsbachernes blå-og-hvide ruder, 33 Hohenzollernes hvid-sort kvadrering, 17 Bambergernes løve, 14 rigsrønnen, osv. De nævnte feudaltvåbener er pragtfulde, nogle af de skønneste som findes, men man kan også få for meget af det gode. Og de ikke-feudale våbener er næsten endnu mere ensformige: her er 29 med helgenfigurer, 29 med et eller flere træer, og 58 som indeholder en bygning, i reglen en kirke eller en borg. Et kommunevåben som det *burde* være: en karakteristisk og karakterfuld, vel udført figur alene i sit skjold, er en undtagelse. Ca. to tredjedele af alle hindets våbener har to eller flere felter.

Helt uden lyspunkter er samlingen dog ikke. Der er et par særprægede gamle våbener, bl. a. Nürnbergs »jomfrurn«, dvs. ørn med kongehoved. Der er en vellykket nyskabelse fra de senere år: to krydsede blyanter, til de berømte Faber-Castell-fabrikkers hjemby. Og der er enkelte almuemærker, *Ortszeichen*, der delvis går så langt tilbage som til 1800-

tallet og også kendes fra skelsten og brændemærker: en saltbøtte, en plov, en si, en harve, skovrydnings- og tømmerflødningsredskaber, kløverblade, en tudse, en støvle; ikke opsigtsvækkende, men hæderlige og kønne og hver især unik i denne samling.

Et enkelt våben, som kan følges tilbage til 1520, er særdeles interessant. Det tilhører købstaden *Stadtlauringen* og viser et kors hvis ene arm ender i en hånd. Dette er utvivlsomt en gengivelse af et torve- eller markeds kors, dvs. et kors med en handske hængende ved, som rejstes hvor der holdtes lovligt marked, på den persons vegne som garanterede »torvefreden«, i reglen kongen. Korset skulle indprente, at det her kostede ekstra at bryde loven, og handsken var symbol på kongens domsmyndighed. Der kendes samtidige afbildninger af sådanne torvekors med en handske ved, fx. i et *Sachsenspiegel*-håndskrift fra o. 1320, men jeg mindes ikke før at have set et torvekors i heraldikken. Måske er andre kors (uden hånd eller handske) i købstadsvåbener i virkeligheden torvekors?

Adskillige af bindets våbener går tilbage til middelalderen, men i utroligt mange tilfælde har gamle våbenmærker periodevis været erstattet af andre, totalt forskellige, mærker. Dette gælder også hvor der foreligger et våbenbrev (det tidligste fra 1402). I 1800-tallet gennemførte de bayerske konger en systematisk »forbayring« af landets kommunevåbener; man gik så vidt, at fx. den hohenzollernske hvid-sort kvadrering, hvor den optrådte i et kommunevåben, blev ændret til hvidt-og-blåt, de bayerske Wittelsbachers farver. I nogle tilfælde blev sådanne ændringer senere gjort om igen. Til alt dette kom idelige misforståelser, fx. på grund af utydelige segl, samt enkelte helt fjantede indslag, fx. det våben som Pfalzgrev Friedrich i 1506 gav Neuburg an der Donau: To nøgne drengebørn med hver sin kæphest som driller en (pfalzisk) løve, der ligger på en borg, hvis tårne er (wittelsbachsk) rudet blå-og-hvidt.

Meget af dette er, som man kan forstå, lidet opbyggeligt, og det ser forfatteren i øjnene. Klemens Stadler siger tingene ærligt og stikker ikke noget under stolen.

S.T.A.

Vapnen vid Hangö

Birger Boström: *Hangö udd, Forntida hamnar och hällristningar*, utgiven av Hangö stad, Hangö 1968; 278 s., 122 ill. (därav en enbart på omslaget och en med bara bomärken) samt 15 kartor.

En virkligt god om än delvis förfuskad idé har det varit att fotografera av, kartlägga och publicera de berömda över 400 vapnen och inskrifterna vid Hangö gamla hamnplatser. Genomgången och beskrivningen av vapnen m.m. beledsagas dessutom av en synnerligen läsvärd 70 s. lång historik över inte bara hamnen utan också seglationen och fartygstyperna genom tiderna. Bildmaterialet hela boken igenom är av högsta kvalitet.

Arbetets svaghet ligger i att författaren ej tillräckligt beaktat de vetenskapliga kraven, framför allt inte i registret. Detta skiljer ej på textinskrifter, enbara namn eller initialer och vapen (med eller utan namn eller initialer). Den, som tror att han i registret hittat en viss persons vapen, blir därför tyvärr ofta besviken. Men inte nog med det. De omkring 100 fotografierna återge knappast mera än hälften av de förefintliga vapnen. Boken saknar dessutom en fullständig förteckning på samtliga bevarade inhuggningar. Även kartorna upptaga endast omkring 332 nummer, vilket visar att skadade eller otydliga ristningar överhoppats i likhet med de många i äldre uppteckningar omtalade, nu försvunna vapnen. I verkligheten är boken alltså endast en delpublication med otillfredsställande register.

Men vi skola ändå vara mycket tack-samma för den. Ty på de talrika fotografierna möter oss en helt annan sorts heraldik än den vi äro vana vid. På Hangö klippor finnes forna tiders vardagsheraldik, som vi annars nästan aldrig

möta. Här har det inte varit skolade konstnärer eller stenhuggare, som format vapnen. Det har varit den vanlige medborgaren i ledet, som haft sysselsättningsvärvigheter under en längre eller kortare väntan på rätt vind. Det stora flertalet vapen är därför lugnt sagt illa komponerade och utförda. Men just därför ha de ofta stort intresse. Ett av de bäst huggna vapnen (s. 114) visar f.ö. Mörnerska vapnet i en variant, som undertecknad under sina mångåriga forskningar om denna släkt aldrig tidigare sett vare sig i Sverige eller i Tyskland.

Inhuggningarna omspanna en tidsperiod från 1400-talet fram till år 1940 med stark tonvikt på 1500- och 1600-talen. Av de i boken beskrivna vapnen äro 128 adliga (däribland många alliansvapen) och ungefär 20 ofrälse. Bland båda kategorierna märkas åtskilliga utlänningar. Att i titeln kalla inhuggningarna för »hällristningar» var mindre lyckat. Ty denna term är ju sedan länge arkeologisk fackterm för vissa forntida bildverk. Några sådana finnas ej vid Hangö.

Frhr. v. W.

Riddere og roser

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Bind 14 Regnebræt-Samgæld. Rosenkilde og Bagger, København; Akademiska Bokhandeln, Helsingfors; Gyldendal Norsk Forlag, Oslo; Allhems Förlag, Malmö; 1969.

För den heraldisk intresserade er hovedartiklen i dette bind *Riksvåpen og kongevåpen*, ca. 20 spalter koncentreret viden, kompetent presenteret af Hallvard Trøtteberg (generelt, samt Norge), Heribert Seitz (Sverige) og Knud Prange (Danmark). Hvad de skriver er naturligvis en opsummering, men ikke kun. Her er både nye ting og originale tanker. Til denne artikel knytter sig *Rikssægl* (også af Trøtteberg), som bl.a. belyser hvorledes rigs- og statsvåbenet, til forskel fra kongevåbenet, udvikler sig til noget selvstændigt. Samt *Rikshlæmman*

(af Rune Norberg) om det berømte svenske rigssægl fra 1439, der kom til at spille en stor politisk rolle, med Trøttebergs ord: både »symbol og redskap for nasjonal selvstendighet».

En anden gruppe stikord af heraldisk interesse er *Riddare og Rustning* samt *Riddarvisor og Riddersagaer*. Hvad de to sidstnævnte kan yde er dog nærmest en negativ oplysning, nemlig at den nordiske ridderdigtning ikke synes at indeholde sådanne våbenskjoldsbeskrivelser og poetiske blasoneringer, som kendes fra tysk, fransk og engelsk. Skildringer af kampe og gæstebud er lange — skriver E. F. Halvorsen — heste, sværd, lanser, økser og køller bliver omstændeligt beskrevet, ligesom de mange retter og vine, pragten i hallen og de stadselige klæder. Men øjensynlig er der ikke et ord om riddernes våbenmærker!

Knud Prange, Trøtteberg og C. G. U. Scheffer skriver om den heraldiske *Rose*, men i øvrigt er der heraldisk værdifulde oplysninger at hente i mange andre artikler, undertiden hvor man mindst ventter det. Det gælder således under *Råttsymbolik* (om bl.a. stav, handske, ring og nøgle), under *Sabel og Saks*, og under *Ren, Råvar og Salamander*.

Det foregående bind af Kulturhistorisk leksikon var omtalt i HT nr. 19 p. 419, 1969. S.T.A.

Sociologisk hjælpevidenskab

N. Denholm-Young: *The Country Gentry in the Fourteenth Century with special Reference to the heraldic Rolls of Arms*, 188 sider; The Clarendon Press, Oxford University Press, 1969; indb. 40 sh.

Bogen presenterer en sociologisk undersøgelse af, hvorledes et engelsk samfundslag, som senere kom til at spille en meget betydningsfuld rolle, voksede frem og udviklede sig i løbet af 1300-tallet. Hvad der forstås ved *country gentry* er svært at indkredse selv på engelsk, og det bliver ikke lettere på dansk. Socialt rangerede klassen under højadelen og

ridderne. Dens medlemmer var normalt ikke militære, men ejede næsten alle jord, arvet eller erhvervet; det sidste gjaldt således rige købmænd fra byerne. Nogle medlemmer af *country gentry* havde store besiddelser, andre, fx. mange *franklins* (senere kaldet *yeomen*), vist nærmest at oversætte ved »selvejerbønder«, var ofte langt fra rige. Men vigtigere end økonomien var de poster man kunne indtage i lokal administration og retspleje, som dommer eller sheriff, eller som medlem af Parlamentet. Det er fristende at oversætte *country gentry* ved »lavadel« eller »landadel«, men disse betegnelser må i så fald tages med flere forbehold; bl.a. understreger forfatteren, at *country gentry* ikke kan betragtes som en adelig klasse i kontinental forstand. Måske kunne man kalde det et »landpatriciat«.

Medlemmerne af det førte i alle fald våben, og det er derfor datidens våbenruller kommer ind i billedet. Efter de bevarede kilder at dømme udvidedes antallet af våbenførende engelskmænd kolossalt i løbet af 1300-tallet, og de fleste af disse nytilkomne våbener tilhørte *country gentry*-klassen. Forfatteren gennemgår en række af 1300-tallets engelske våbenruller, bevaret i original eller senere afskrifter, og udvinder af dem hvad han kan til belysning af sit emne. En af rullerne viser sig eksempelvis, skarpsindigt analyseret, at omfatte tilhængere af en oprørske storvasal og kan kaste lys over datidens politik, samtidig med at den ad denne vej kan dateres og lokaliseres ganske nøje.

Alt dette lyder interessant og burde også være det, men bogen er ulystig; tungt og uoverskueligt skrevet. Forfatteren indleder selv et kapitel med at sige, at det »på ingen måde er morsom læsning«, og det gælder desværre ikke kun dét kapitel.

Også rent heraldisk er bogen en skuffelse. Hvad forfatteren får ud af sine våbenruller er især social- eller personalhistorie, og kun meget lidt heraldik. Vi hører om den første våbenrulle i verden, fra o. 1340, hvis våbentegninger er ordnet efter heraldiske figurer, ikke blot

æstetisk og systematisk, men også feudalt og familiehistorisk en nyskabning af største interesse. Og vi får et glimt af den berømte trætte i 1386 mellem Sir Richard Scrope fra Yorkshire og Sir Robert Grosvenor fra Cheshire, som ved et tilfælde opdagede at de førte samme våben; i blåt felt en gul skråbjelke. Begge riddere krævede at den anden skulle tage sig et nyt våben. Efter tre års retssag, hvor bl.a. digteren Geoffrey Chaucer vidnede for Scrope, vandt denne sagen. Hvad bogen ellers byder på af heraldisk oplysning er spredt og spinkelt.

En tidligere bog af samme forfatter, *History and Heraldry*, som på en vis måde hænger sammen med »Country Gentry«, var omtalt i HT nr. 14 p. 173. 1966.

S.T.A.

Talende våbener

Winifred Hall: *Canting and Allusive Arms of England and Wales*, 222 sider; Achievements Ltd., 82 Northgate, Canterbury, Kent, England, 1966; indb. i hælkerred, pris: 85 sh.

Winifred Hall — som er en dame — har to mål med sin bog om »talende og hentydende våbener i England og Wales« (dvs. i disse landes universitetsbyer). Det ene er, at få folk som er interesseret i heraldik til ikke at nøjes med bøgerne; hun vil, at de skal løfte hovedet og bruge øjnene, og først og fremmest studere de våbenskjolde der sidder hvor enhver kan se dem: på offentlige og private bygninger, på ligsten og epitafier, i kirkeruder, på museer, osv.

Hendes andet mål er at stimulere den heraldiske interesse ved, hvor det er muligt, at finde frem til *hvorfor* disse våbener ser ud just som de gør og ikke anderledes.

Bogen indeholder forklaringer, eller forsøg til forklaringer, af o. 1600 forskellige våbenenes oprindelse. Winifred Hall er vidende, hun har fantasi og, måske allervigtigst, kombinationsevne. Alligevel kan det i mange tilfælde naturligvis kun blive teorier: således *han* det

hænge sammen. I mange andre tilfælde står hendes udredninger derimod utvivlsomt på fast grund. Når hendes forklaringer lykkes allerbedst, synes man, at man har fået et glimt af heraldikkens sjæl.

Talende og hentydende våbener kan tale og hentyde på mange måder og til mange ting. Våbenfiguren kan uden omveje illustrere efternavnet, f. eks. dronningemødrens familie *Bowes-Lyon*, der fører (flits)buer + løve, eller *Lord Beveridge*, der fører en bæver. Men den kan også sige på fornævnet, således hvis stamfaderen hed *Urse*, latin *ursus* = bjørn. I mange tilfælde er udgangspunktet en slægts besiddelse eller hjemby: *Lord Southby*, som bor på *Appleton Manor*, fører tre æbler, og *Coleridge*, digterens slægt, som stammer fra landsbyen *Ottery*, en odder. Samme dyr optræder i våbenet for slægten *Luttrell*, via det latinske ord for odderen: *lutra*.

Englands talende våbener taler nemlig ikke kun engelsk, endsigte *the King's English*. De taler også latin, fransk, walisisk og angelsaksisk, foruden talrige dialekter. En familie *Harrison* fører et pindsvin i sit skjold. Hvorfor? *Winifred Hall* tænker sig om: Fordi pindsvin på fransk hedder *hérisson*. En familie *Phillips* fører tre spurve: *philip* er et dialektord for spurv. »I grønt felt en sparre mellem tre løbende hunde, det hele sølv« er slægten *Keigwin*'s våben: *Keigwin* er walisisk for »hvid hund«.

Nogle relationer mellem våben og navn er veritable rebusser. Våbenet for *Dr. Lewis Evans* indeholder tre elefanthoveder: *L. Evans* = »el«-*evans* = elephant. Andre våbener »rimer«: en familie *Lomb* fører tre kamme, fordi (mener forfatterinden)

det engelske for »kam«, *comb*, rimer på *Lomb*. Tør man benægte muligheden?

En tredje gruppe kunne kaldes »associationsskabende«, som når en slægt *Daniell* fører en løve i lodret stribet felt: *Daniel* i løvekulen.

Pjat? Så er det heraldikken som er pjattet, ikke forfatterinden. Hun går til værks med alvor og skarpsindighed, og fremlægger i snesevis af fængslende heraldiske »forhistorier«, ikke mindst i forbindelse med de implicerede *levevej*. Hertugerne af *Bedfords* tre muslingeskaller? Slægten besad tidligere store kyststrækninger og slog sig bl. a. op ved udstrakt handel med muslinger. Digteren *John Miltons* dobbeltørn (en sjælden våbenfigur i England)? Hans fader drev værtshuset *The Spread Eagle Inn*. Den berømte *Rugby* kostskole fører i sit ret komplicerede våben bl. a. tre grifhoveder. De må stamme fra skolens grundlægger, en rig handelsmand, *Lawrence Sheriff*, som i 1559 fik et våben med tre grifhoveder i. Dem valgte han utvivlsomt fordi han var et ledende medlem af Krydderihandlernes Lav, *The Grocers' Company*, hvis våben havde to griffe som skjoldholdere. En af griffenes opgaver her på jorden er at vogte skjulte skatte og andre kostbarheder, og de er derfor vel egnet til at beskytte skibe som bringer deres last af dyrebare krydderier hjem fra fjerne kyster ad farefyldte ruter.

Sådan kan forfatterinden blive ved. Der er tyve kapitler (hver med 4-5 billeder): om pattedyr og fabeldyr, fugle og fisk, træer og blomster, lige til sportsrekvisitter, strafferedskaber og musikinstrumenter. Det er stimulerende at tænke på, at de opgaver heraldikken stiller os, ikke vil slippe op lige med det samme! S.T.A.

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af *Societas Heraldica Scandinavica*, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år (fra 1. april 1969): Dkr. 40 eller hvad der svarer hertil (Fmk. ca. 22, Nkr. ca. 38, Skr. ca. 28). Subskription uden medlemskab koster det samme. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 10-dobbelte.

Indbetaling sker bekvemst gennem *dansk postgiro 11 23 74*, Societas Heraldica Scandinavica, c/o Typograf St. U. Zangenberg, Grantofteparken 108, 2750 Ballerup, Danmark. Ved indbetaling på postkontor bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Alle tidligere numre af Heraldisk Tidsskrift kan fås. Priserne er som følger (portofrit): Nr. 1-10, pr. stk. Dkr. 12; alle 10 numre, med samlet register, Dkr. 80. Nr. 11-20, pr. stk. Dkr. 14; alle 10 numre, med samlet register, Dkr. 100. Nr. 1-20 samlet: Dkr. 125. — Nr. 21 og følgende numre, pr. stk.: Dkr. 20.

Redaktør:

Major O. H. M. baron Haxthausen, 4732 Snesere, Danmark.

Redaktionsudvalg:

Redaktør Sven Tito Achen, Politikens Forlag, Vestergade 26, 1456 København K.
Kgl. ordenshistoriograf, dr. phil. Albert Fabritius, Emiliegade 6, 1918 København V
Forfatteren Hans Krag, Lastad, Søgne, Norge
Kontorschef Gustaf von Numers, Topeliusgatan 9 A 2, Helsingfors 25, Finland
Stadsarkitekt Hans Schlyter, Norrlidsgatan 13, 852 50 Sundsvall, Sverige
Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Tandlæge Per Hougaard, Dronning Ingeborgsvej 14, 4000 Roskilde, Danmark
Reklamchef Jan Raneke, Vallgatan 3, 234 00 Lomma, Sverige.
Førstearkivar Hallvard Trætteberg, Professor Dahlgate 17, Oslo
Friherre Christopher von Warnstedt, Skeppargatan 684, 114 59 Stockholm

Heraldisk Selskabs styrelse:

Redaktør S. T. Achen, Politikens Forlag, Vestergade 26, 1456 København K (formand)
Godsejer, civilingeniør Henrik Berner, Clausholm, 8900 Randers, Danmark
Kommandørkaptajn E. Borg, Østerbrogade 102, 2100 København Ø
Dr. phil. Hennan L. Løvenskiold, Riksarkivet, Bankplassen, Oslo
Reklamchef Jan Raneke, Vallgatan 3, 234 00 Lomma, Sverige.
Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark (sekretær)
Häradschef Bo Tennberg, Loveret 1, Jakobstad, Finland
Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark
Typograf St. U. Zangenberg, Grantofteparken 108, 2750 Ballerup, Danmark (kasserer)

Selskabets arkiv beror hos:

Universitetslektor, cand. mag. Jørgen Tvevad, Københavns Universitets Historiske Institut, Bispetorvet 3, 1167 København K.

Tidsskriftets ekspedition:

Dr. h. c. Ole Rostock, Siemundsvei 8, 2880 Bagsværd, Danmark